

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ **CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM**

Osmanlı Devleti, güçlü ekonomik yapısı, kaliteli mal ve hizmet üreten lonca teşkilatı ve güçlü yönetim yapısı sayesinde XV ve XVI. yüzyılda siyasi ve iktisadi açıdan dünyanın en güçlü devletleri arasında yer alıyordu. Bu iki yüzyılda sanayi, bilim ve teknoloji olmak üzere her alanda batı ile aynı, hatta bazı alanlarda daha ileri seviyedeydi. Ne var ki Osmanlı'dan ayrılıp bağımsızlığını ilan eden ülkeler bile batıdaki yenilik ve gelişmelere katılırken Osmanlı'nın, Avrupa'da ortaya çıkan ve dünya güç dengelerini değiştiren sanayi devriminin dışında kalması ekonomik yapının giderek bozulmasına neden oldu. Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde çinicilik ve dokumacılık gibi geleneksel ürünlerin yanında gemicilik ve tersanecilik gibi birçok ürünün üretilip ihracatı yapılırken gerileme döneminde başta sanayi kesimi olmak üzere ekonomik durum tersine döndü. XIX. yüzyılda yapılan ticaret anlaşmalarının getirdiği yükümlülükler nedeniyle yerli sanayi Avrupa'dan gelen malların rekabetinden korunamamıştı. Askerlikten muaf tutulan Hristiyan tebaa iş kurma ve ticari faaliyette bulunurken Müslüman halk senelerce askerlik yapıp ilkel yöntemlerle tarımla uğraşıyordu. Büyük kentlerde kümelenmiş az sayıdaki sanayi faaliyetleri yabancıların ve azınlıkların elindeydi. I. Dünya Savaşının başladığı yıllarda sanayide sermayenin %15'i Türklerin, %10'u yabancıların, kalan %75'i ise azınlıkların elindeydi. Batı ile yapılan ticaret anlaşmalarında yabancılara yerli tüccarlardan daha fazla hak tanınıyor, azınlıklar bir bölgeden başka bir bölgeye mallarını sattığında vergi ödemekten yerli tüccarlardan %2 oranında vergi alınıyordu.

CUMHURİYET SONRASI DÖNEM

Alternatif iktisadi sistemlerin belirli özelliklerini taşıması nedeniyle Cumhuriyet sonrası dönemde kimi zaman özel kesime, kimi zaman kamu kesimine ağırlık verildiği Türkiye'de "karma ekonomik sistem" uygulanmıştır. Atatürk'ün ifadesiyle, "Bu sistemde kesin zaruret olmadıkça piyasalara karışılmaz; bununla beraber hiçbir piyasa da başıboş değildir." diyerek karma ekonominin sınırları çizilmiştir. Ancak Türkiye'de uygulanan haliyle bu sistemde kamu ve özel kesim birbirini tamamlama ve eksikliğini giderme yerine zaman zaman birbirlerinin gücünü azalttığı ve engellediği görülmüştür. Bu durum karma ekonominin temel mantığı ile çelişkilidir. Yine karma model içerisinde dönemler itibarıyla liberal, devletçi, dışa açık, ithal ikameci/planlı kalkınma, serbest piyasa ekonomisi ve bunların alt kırılmaları olmak üzere farklı ekonomi politikaları uygulanmıştır. Öte yandan Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen 100 yıllık süre içerisinde Türkiye'de uygulanan ekonomi politikaları dış dünyadan bağımsız değildir. 1923-1929 Dönemi Kurtuluş Savaşında verilen bağımsızlık mücadelesinin başarılmasından sonra sıra siyasi bağımsızlık kadar önem atfedilen ekonomik bağımsızlığın kazanılmasına gelmişti. Osmanlıdan devralınan savaş borçlarıyla yoluna devam edecek olan ülkede henüz Cumhuriyet ilan edilmeden düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde (17 Şubat-4 Mart 1923) tüccar, sanayici, esnaf, işçi ve çiftçi gibi bütün kesimlerin katılımı ile yeni Cumhuriyet'in iktisat politikaları ile ilgili bir dizi kararlar alındı. Kongrede çalışma özgürlüğünün esas alınacağı, tekelleşmeye izin verilmeyeceği, köylüyü bezdiren aşar vergisinin kaldırılacağı, ekonomik gelişmeye katkı sağlaması koşuluyla yabancı sermayeye izin verileceği ve yerli üretimin teşvik edileceği belirtildi. Kongrede alınan kararların uygulanması geciktirilmemiş, 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile üretim ve yatırımı teşvik edecek önlemler alındı. 1930-1939 Dönemi Büyük Dünya Krizi'nin, ekonomideki dalgalanmaların geçici olduğunu savunan kapitalist sistemin, "piyasa her şeyi halleder", politikalarının uygulandığı dönemde ortaya çıkması dünyada ve Türkiye'de liberal politikaların gözden düşmesine neden oldu. Siyasal ve toplumsal sorunları ile birlikte 1929 yılında dünya ekonomisini kasıp kavuran Büyük Dünya Krizi'nin etkilerini hafifletmek ve 1923-1929 döneminde özel sektör öncülüğünde kalkınmanın başarısızlığı nedeniyle yeni politika arayışlarının sonucu olarak devletçilik benimsendi. Sanayileşmenin plan dahilinde ve devlet eliyle gerçekleştirildiği bu dönemde bir sektör planı niteliğindeki Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBSP, 1933-1937) başarıyla uygulanmış, II. Dünya Savaşı hazırlıkları nedeniyle ikinci plan uygulanamamıştır. 1940-1949 Dönemi Türkiye, tarafsız kalmayı başarıp II. Dünya Savaşına katılmasa bile bir ateş çemberi içerisinde savaşın etkilerini yoğun biçimde hissetmiştir. Diğer olumsuz koşullarla birlikte muhtemel bir savaş endişesi ile 1 milyon 500 bin aktif nüfusun üretimden çekilip silah altına alınması bir tarım ülkesi olan Türkiye'de üretimin düşmesine neden olmuştu. Yaşam koşullarının savaşa katılan ülkelere bile bu denli ağırlaşmadığı savaş sonrası dönemde yurtiçi

ekonomik ve siyasi koşullar ekonomik daralmada etkili oldu. Savaş dolayısıyla kamu harcamalarının yükselip kamu gelirlerinin azaldığı bu dönemde yokluk içinde kıvranan halktan vergi toplanamadığı için savaşın finansmanının merkez bankası kaynakları ile finanse edilmesi enflasyonu yükseltti. 1950-1959 Dönemi Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren demokrasiye geçişin üçüncü denemesi olarak 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti (DP) kuruldu. Hatırlanacağı gibi daha önceleri Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası (1924) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930) kurulmuş farklı nedenlerle bu partiler kapatılmıştı. DP'nin, 1950 yılında tek başına iktidara gelmesi ile Türkiye'de yeni bir dönem başladı. Bu tarihten itibaren ağırlıklı olarak dış yardım ve koşulların etkisiyle siyasette çok partili, ekonomide liberal politikalara geçildi. DP'nin iktidara gelmesiyle karma ekonomik sistemin temel felsefesi değişmemekle birlikte o döneme kadar uygulanan politikalardan farklı olarak, o dönemin ifadesiyle "ekonomik liberalizm" görüşlerini benimsemiş, ekonomik hayata müdahaleyi sert bir biçimde eleştirerek devletin ekonomideki ağırlığının azaltılacağını, karma ekonomik sistem içerisinde ticarete ve sanayide özel sektörü geliştirerek ekonomik kalkınmanın sağlanacağını savunmaktaydı. Bu dönemde büyüme dış yardım, krediler ve bütçe açıkları ile finanse edildi. Başta dış açıklar ve döviz sıkıntısı olmak üzere bozulan makroekonomik dengeleri yeniden tesis etmek ve ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla dönemin sonunda (4 Ağustos 1958) bir istikrar programı uygulamak kaçınılmaz hale geldi. Bu program ile fiyat kontrolleri kaldırıldı. KİT ürünlerinin fiyatları yükseltildi. Bu dönem bir bütün olarak ele alındığında büyümenin ölçüsü olarak 1950 yılında 66,1 milyar TL olan Reel GSYİH 1959 yılında 118 milyar TL'ye; 166 dolar olan kişi başına gelir ise 1959 yılında 583 dolara yükseldi. 1960-1969 Dönemi 1950'li yılların sonlarına doğru bozulan ekonomik yapıyı düzeltmek amacıyla 1950'li yıllarda liberal politikaları öneren bazı uluslararası kuruluşlar Türkiye ekonomisi için bu kez planlama fikrini önermeye başladılar. Ekonomik ve sosyal kalkınmada önemli rolü üstlenen Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin kurulmasıyla (30 Eylül 1960) birlikte, korumacılığa dayalı ithal ikameci planlı kalkınma bu dönemde hayata geçirildi. DPT'nin görevi ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların ve hedeflerin tayininde ve ekonomik faaliyetlerin koordinasyonunda hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmaktır. DPT'nin kurulduğu tarihten 2021 yılına kadar 11 adet Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. 1970-1979 Dönemi Türkiye ekonomisi 1970'li yıllara olumlu dünya konjonktürü içerisinde girmiş olmasına rağmen dönemin sonunda bu koşullar tersine döndü. Türkiye'nin kontrolü dışında gelişen, Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı OPEC'in petrol fiyatlarını yaklaşık 4 kat yükseltmesi nedeniyle ortaya çıkan petrol krizi dış kaynaklı yeni bir krizin habercisi oldu. Bu dışsal şokla birlikte yurtiçinde yaşanan döviz darboğazı, sıkça başvurulan devalüasyonlar, bu devalüasyonlara endekslenen dış yardım ve krediler, yüksek enflasyon, mal kıtlıkları, karaborsa, siyasi istikrarsızlık, sosyal huzursuzluk, işçi grevleri, kutuplaşmalar, politize olmuş toplumsal yapı ve siyasette kısa ömürlü koalisyonların yaşandığı 1970-1979 döneminde ekonomide büyüme hızı düşük, enflasyon yüksek düzeyde seyretti. Yaşanan ekonomik ve sosyal çalkantılara rağmen 1970 yılında 206,4 milyar TL olan Reel GSYİH 1979 yılında 315,3 milyar TL'ye; 533 dolar olan kişi başına gelir ise 1860 dolara yükseldi. 1980-1989 Dönemi Türkiye'de, istikrar önlemleri olarak bilinen ve daha sonraları çok tartışılacak olan 24 Ocak 1980 Kararları ile ekonomik, mali ve sosyal yapıda büyük bir değişim ve dönüşümü içeren ihracata yönelik/dışa açık politikalar uygulanmaya başlandı. 24 Ocak İstikrar Kararları ekonomik yapıda kısa vade yerine uzun vadeyi hedeflemiş, sanayileşme ve dış ticaret politikalarında radikal değişimi esas almıştır. Ekonominin iç dinamikleri ile birlikte uluslararası kuruluşların önerileri ile vücut bulan 24 Ocak Kararları, bir azınlık Hükümeti olarak kurulan 43. T.C. Hükümeti/VI. Demirel Hükümeti döneminde gerçekleşti. 1990-1999 Dönemi Bu dönemde yüksek reel faizler, siyasi istikrarsızlık, kamu harcamalarında savurganlık, ihale yolsuzlukları, kronik bütçe açıkları, kamu bankalarının görev zararları, düşük vergi gelirleri, uzun vadeye yayılan kamu yatırımları, sürekli yükselen KİT zararları, artan iç borç stoku ve faiz ödemeleri ile kronikleşen yüksek enflasyonla birlikte büyümede istikrarsızlık yaşandı. 1990'lı yıllarda kronik yüksek enflasyon, kamu açıkları ve ödemeler dengesi sorunları makroekonomik istikrarsızlıkları artırmış, kamu bankalarının yüksek miktardaki görev zararları ve fonlama ihtiyacı kredi hacminin daralmasına ve faizlerin yükselmesine yol açmıştı. Böyle bir ortamda bankacılık sektörünün reel ekonomiyi destekleme ve kaynakları uzun vadeli yatırımlara yönlendirme işlevi zayıflamış ve kamu sektörü özel sektörü dışlamıştı. Türkiye ekonomisi bu dönemde potansiyelinin altında büyüdü. 1990 yılında 511,1 milyar TL olan Reel GSYİH 1999 yılında 732,1 milyar TL'ye; 2.655 dolar olan kişi başına gelir ise 4.442 dolara yükseldi. 2000-2009 Dönemi Türkiye ekonomisi 2000 yılına, faizlerin ve kamu açıklarının yükseldiği, işsizliğin artmaya başladığı, ekonominin daraldığı, özelleştirmede önemli bir yol alınmadığı ve enflasyonun %60'larda seyrettiği bir ortamda girdi. Kamu finansman dengesindeki bozulmanın yol açtığı yüksek reel faizler, bir yandan ekonomik toparlanmayı engellerken diğer yandan iç borç yükünü daha da ağırlaştırdı. Yüksek reel faizler, enflasyon beklentilerini artırırken gelir dağılımını bozucu etki yaptı. Bu olumsuz koşullar altında uygulanacak ekonomi politikalarının temel amacı her şeyden önce enflasyonu düşürüp ekonomik büyümeyi sağlamaktı. 2010-2019 Dönemi 2010-2019 döneminde ekonomik büyüme dalgalı seyretmekle birlikte ortalama büyüme hızı %5,8 oldu. Bu dönemde tarım kesimi %3,3; sanayi %6,5; hizmetler %5,9 ve inşaat sektörü ise %7,4 büyüdü. Türkiye'de 9 Temmuz 2018'de fiilen

yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin ilk kalkınma planı olan XI. Kalkınma Planında (2019-2023) belirtildiği gibi bu dönemde kaynaklar üretkenliği yüksek sanayi sektörü yerine dış ticarete konu olmayan sektörlerle yönlendirilmiş, büyümenin niteliği düşmüştür. 2003-2020 döneminde içeride ve dışarıda ölçek ve etkileri farklı birçok ekonomik, sosyal, askeri, idari ve siyasi gelişmeler yaşanmakla birlikte daha ağır etkileri olan bir küresel kriz, bir darbe girişimi bir de Covid-19 salgını yaşandı. Genel ekonomi açısından homojen olmayan 2003-2020 döneminde dış kaynak/sıcak para girişine bağlı olarak büyüme oranlarında farklılaşma görülmekle birlikte ortalama büyüme hızı %5,3'tür.

DÜNYA EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

XX. yüzyılın başlarından itibaren sosyo-ekonomik kalkınma uğruna farklı politikalar uygulanmış olmasına rağmen bütün ülkelerin ekonomik gelişme ve kalkınma sorunlarını çözebilecek tek bir iktisadi model geliştirilemedi. Özellikle XX. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı ekonomik ve toplumsal sorunları daha da ağırlaştırdı. II. Dünya Savaşı sonrası küresel düzeyde yaşanan politika değişikliği durup dururken ortaya çıkmadı. 1930 yılına kadar yaklaşık 160 yıl gelişmiş ülkelerde uygulanan klasik iktisat ekolünün argümanları dünyayı bir ekonomik krize götürmekten alıkoyamamıştı. 1929 yılında yaşanan Büyük Kriz, kapitalist sistemin sonu olarak görülse de II. Dünya Savaşı ile 1970 yılları arası dönem, iktisat tarihçilerinin ifadesiyle “otuz parlak yıl”, dünyada kapitalizmin altın çağı olarak kabul edilir. Bu dönemde dünya ekonomisini temelinden sarsacak önemli bir kriz de yaşanmadı. Dünyada GSYH ve Büyüme 1970’li yıllardan itibaren yükselen enflasyon, uluslararası para sisteminin çöküşü ve petrol fiyatlarında olağanüstü yükselme nedeniyle dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan ekonomik şoklar dünya ekonomisine ağır maliyetler yükledi. Yaşanan tüm olumsuz koşullara rağmen 1970 yılında 3,4 trilyon \$ olan dünya geliri 1980’de 12,3 trilyon \$’a; 1990’da 22,9 trilyon \$’a; 2000 yılında ise 33 trilyon \$’a yükseldi. Dünya ekonomisi 2000’li yıllardan sonra hızla büyümüş, gelişmekte olan ülkelere yönelen yabancı sermaye bu ülkelerde milli paranın değerlenmesine neden olmuştur. Ne var ki devletin daha aktif rol alması gerektiğini hatırlatan küresel krizin etkisiyle 2007 yılından itibaren dünya ekonomisi bir duraklama sürecine girmiştir. Böylece 1990’lı yıllardan itibaren dünya genelinde yaşanan hızlı büyümenin sonuna gelinmiştir. Dünya ekonomisinde 2010 yılından itibaren başlayan toparlanmada gelişmekte olan ülkeler etkili oldu. Dünya ekonomisinin büyüklüğü 2017 yılında yaklaşık 80 trilyon dolara yükselmesine rağmen aradan geçen 7 yıl içerisinde 2010 yılındaki büyüme değerine ulaşamadı. 2018 yılında 85,6 trilyon dolar olan dünya ekonomisinin büyüklüğü başta ticaret savaşları olmak üzere her açıdan zor bir yıl olan 2019 yılında 85,7 trilyon dolara yükseldi. Önce kur savaşları daha sonra ticaret savaşlarının neden olduğu belirsizlik dünya ekonomisinin büyümesinde en önemli engel oluşturdu. Büyük Kriz’den sonra dünya ekonomisinde en fazla daralma ise 2020 yılında yaşandı. Salgının etkisiyle 2020 yılında dünya ekonomisi %3,3 daraldı. Covid-19 salgınına karşı alınan önlemlere rağmen dünya ekonomisindeki daralmanın önüne geçilemedi. 1950-1980 döneminde gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere göre daha hızlı büyümüş, 1980-1990 döneminde ise her iki ülke grubunda büyüme oranlarında yakınsama görülmüştür. 1990’lı yılların başından itibaren gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere göre daha hızlı büyümüş, SSCB’nin dağılmasından sonra dünya ekonomisi yeni bir döneme girmiştir. Bu tarihten itibaren piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması, dünya genelinde ekonomik büyümeyi hızlandırıcı etki yapsa da ekonomide yaşanan aşırı serbestleştirme, bölgesel ve dünya ölçeğinde yeni krizleri beraberinde getirmiştir. Dünyada 2001 sonrası uygulanan genişletici para politikaları sonucu artan dolar likiditesi, sermaye hareketleri yoluyla Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere üretim ve yatırımları artırarak hem arz hem de talep açısından ekonomik büyümeye destek verdi. Ne var ki yaşanan küresel likidite bolluğu sonraki yıllarda gelişmekte olan ülkelere milli paranın değerlenmesi, borçluluk düzeyinde artış ve dış dengenin bozulması gibi finansal istikrar açısından önemli risk oluşturdu. Dünya Ekonomisinde Kişi Başına Gelir Kalkınmanın ölçüsü olarak ekonomide en fazla anlam yüklenen kavramlardan biri kişi başına düşen gelirdir. Oysa bu kavram kalkınmanın temel göstergelerinden sadece biridir. Zira yoksulluğun her türlüsünü sona erdirmeden, sağlıklı ve kaliteli yaşam ile birlikte gıda güvenliğini ve ekonomik büyüme ihtiyacının ortaya çıkardığı enerji ihtiyacını garanti altına almadan, kapsayıcı ve hakkaniyetli bir eğitim sistemi ve altyapı oluşturulmadan, sosyal gelişme ve cinsiyet eşitliği sağlanmadan kalkınma olmuyor. Kişi başına düşen gelir aynı zamanda ülkelerin orta gelir tuzağına düşüp düşmediğinin bir göstergesi olup düşük orta gelirli ülkeler için eşik değer 28 yıl, yüksek orta gelirli ülkeler için 14 yıl olarak belirlenmiştir. Bu süreler içerisinde kişi başına gelirden yüksek gelirli ülke kategorisine geçemeyen ülkeler orta gelir tuzağına düşmüş sayılıyor. İlk bakışta bu gruptaki ülkelerin ortak özelliği düşük tasarruf/yatırım düzeyine sahip olmaları, büyüme oranlarında düşme, demografik faktörler, zayıf finansal yapı, verimlilik düzeyinin, eğitim düzeyinin ve nitelikli işgücünün düşük olması, zayıf imalat sanayi, Ar-Ge ve altyapı yatırımlarının yetersiz oluşu, düşük teknoloji ürün ihracatı ve kurumsal yapının zayıf olmasıdır. Dünya Ekonomisinde İstihdam ve İşsizlik 1980’li yıllardan itibaren az sayıda ülke hariç dünya ekonomisinde istihdam ve işsizlik sorunu ekonomik, siyasi ve sosyal sorunların tepesinde yer almaya başladı. Özellikle yaşanan ekonomik krizler en çok işgücü piyasasını etkileyip ülkelere göre

istihdamı daraltıp işsizliğin yükselmesine neden oldu. ILO verilerine göre dünyada işgücünün %30'u ya işsiz veya eksik istihdamdadır veya ailesini geçindirebilecek düzeyde ücret alamamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kayıtdışı istihdam; Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaygın yoksullukla birlikte işsizlik çok yüksek, ücretler düşüktür. En önemli sosyo-ekonomik sorun olarak işsizlik her kesimi etkilemekle birlikte diğer yaş gruplarına göre gençleri daha çok etkilemektedir. Covid-19'un emek yoğun sektörleri daha çok etkilemesi nedeniyle işsizlik önümüzdeki yıllarda gençler için daha önemli sorun olaya devam edeceği beklenmektedir. ILO verilerine göre dünyada 25 yaş üstü kişilerde işsizlik oranı %4-5 iken 15-24 arası genç nüfusta işsizlik oranı %13,5 olup son 10 yıldır bu düzeylerde katılık göstermektedir. Küresel krizden itibaren gelişmiş ülkelerde genç işsizlik oranı azalırken gelişmekte olan ülkelerde artmaya devam etmektedir. Teknik beceri eksikliği, eğitime kısıtlı erişim, beceri eksikliği ve sermayeye erişimin sınırlılığı gençlerin işgücü piyasasında karşılaştıkları temel sorunlardır. Dünya Ekonomisinde Enflasyon Tarihsel açıdan bakıldığında 1970'li yıllarda dünya genelinde yaşanan petrol şokları sonrasında enflasyon, dünya ölçeğinde büyük bir sorun haline geldiği görülür. Bu tarihten sonra ekonomik istikrarın fiyat istikrarına bağlı olduğu ve fiyat istikrarının günü birlik politikalara bırakılmayacak kadar önemli olduğu görüşü hem akademide hem de politika yapıcılar tarafından kabul görmeye başladı. 1990'lı yıllardan sonra enflasyon, ülkelerin bütçe denkliliğine ve finansal istikrara önem vermeleri, dünyada yaşanan likidite artışı nedeniyle Afrika kıtası hariç, tüm dünyada neredeyse yok oldu. ABD ve AB ülkelerinde 1978-1987 döneminde ortalama %6,5 olan enflasyon, 1992 sonrası %3 ve 2000 sonrası %2'nin altına düştü. Birleşmiş Milletlere (BM) üye olan 193 ülkenin sadece %20'sinde enflasyon oranı %50'nin üzerinde; tamamı Asya ve Afrika kıtasında olmak üzere %100'ün üzerinde olan ülke sayısı 12'dir. Dünya Ekonomisinde Dış Ticaret II. Dünya Savaşı'nın ardından daralan dünya ekonomisinde ABD öncülüğünde uluslararası iş birliğini geliştirmek amacıyla yeni bir ekonomik sistem oluşturulmaya başlandı. 1945 yılında II. Dünya Savaşı son bulduğunda ABD o kadar güçlüydü ki dünya nüfusunun %5'ine sahip bu ülke dünya üretiminin %35'ini gerçekleştiriyordu. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ilk sırada olmak üzere ticari küreselleşmeyi arkasına alan uluslararası kuruluşların dünya ticaretini geliştirmeye yönelik daha etkin rol almaları nedeniyle 1990'lı yıllardan itibaren her yıl ortalama %6 oranında büyüyen dünya ticareti 2000'li yılların başlarında ekonomik yavaşlama nedeniyle durgunluğa girdi. Ancak Çin'in öncülüğünde gerçekleşen Asya ülkelerindeki ihracat artışı ve ABD-Irak savaşının öngörülenden daha kısa sürmesi nedeniyle 2002 yılından itibaren küresel ticaret az da olsa tekrar toparlanmaya başladı. 2002 yılında Çin bir önceki yıla göre ihracatını artıran nadir ülkelerden biri oldu. Covid-19 salgının en çok ihracat yapan Çin'in ihracatını etkileyeceği öngörülüyordu. Dünyanın yükselen değeri olarak Çin'in küreyi kavuran pandemi krizini fırsata çevirmesi nedeniyle bu beklenti gerçekleşmedi. Bu durum salgınla mücadelede siyasi rejimlerin değil kurumsal kapasitenin daha önemli olduğunu ortaya çıkardı. Demokratik batılı ülkeler salgına karşı Çin'in gösterdiği başarıya ulaşamadılar. Dünyada Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Hızla artan küreselleşme, ekonomik bütünleşme ve serbest ticaret iktisadi, ticari ve mali alanlarda önemli ilerlemeler sağlarken gelir uçurumunu daha da artırmış, lokal düzeyde alınan cılız önlemler bu kronik sorunu çözememiştir. BM verilerine göre 1990'ların sonunda dünya nüfusunun en zengin ülkelerde yaşayan %20'lik bölümü dünya hasılasının %86'sına sahipken, en fakir %20'si %1'ine sahiptir. Aradan 20 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen gelir eşitsizliği ve yoksulluk azalmamış, eşitsizlik daha artmıştır. Dünyada 1990 yılında günde 1.90 doların altında geliri olan nüfusun toplam nüfusa oranı %36 iken 2017 yılında bu oran %9'a düşmüştür. Dünya nüfusunun yaklaşık 7,6 milyar olduğu hatırlandığında dünyada 1.90 doların altında gelir elde edenlerin sayısı yaklaşık 690 milyondur. Bunların 433 milyonu Sahra Altı Afrika'da yaşamaktadır. Yine 1990 yılında günde 5.50 doların altında geliri olanlar toplam nüfusun %68'ini oluştururken 2017 yılında bu oran %44'e düşmüştür. Dünyada bu gruptaki insan sayısı 3.2 milyardır. Sahra Altı Afrika'nın %86'sı, diğer bir anlatımla bu bölgedeki 927 milyon kişi günde 5.50 doların altında gelire sahiptir. Dünyada Borçlanma Yüksek kredi değerliliğine sahip gelişmiş ülkelerin borçlarındaki artış alınan borçların geri ödeme sorununu ortaya çıkarmasa da finansal kesimin önlenemez yükselişi hükümetlerin uyguladığı politikaları etkisiz hale getirmektedir. Borç servisinin yerine getirilmesinin temel sorun olduğu gelişmekte olan ülkelerde durum daha farklıdır. Bu tür ülkelerin yüksek borçluluk düzeyi yapacakları reformların önündeki en önemli engeldir. Sıkça maruz kaldıkları borç krizleri ve bu ülkelerin yeni kaynaklara ulaşmak için yüksek maliyetli borçlanmaları nedeniyle gelişmekte olan ülkeler borç konusuna daha çok önem atfederler. Gelişmiş ülkelerdeki fonların daha yüksek getiri arayışına gelişmekte olan ülkelerdeki tasarruf yetersizliği eklenince 1970'li yıllardan 2000'li yıllara kadar dış borçlanmaya ağırlık veren gelişmekte olan ülkeler kur riskine maruz kalmamak amacıyla 2000'li yıllardan sonra daha fazla iç borçlanmaya gittiler. Buna rağmen gelişmekte olan ülkelerde dış borç artarak devam etti. Düşük büyüme sürecine giren bu ülkelerin dış borçları milli gelirlerinin üç katını aştı. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) Yabancı sermayenin türü ne olursa olsun yabancı sermaye girişleri yöneldiği ülkelerde enflasyon, döviz kuru, faiz oranları, kredi hacmi ve cari işlemler dengesini etkiliyor. Gittiği ülkede ekonomik gelişmeye katkı sağlayan, devlete vergi veren, üretimi, ihracatı ve istihdamı artıran yabancı sermaye türü DYY'dir. Bu nedenle yabancı sermayeden kast edilen ve faydaları savunulan DYY'dir

Çin 2020 yılında 163 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım çekerek dünyada en fazla yatırım yapılan ülke oldu. Pandemi her alanda olduğu gibi doğrudan yatırımları dramatik bir biçimde etkilemiş dünyada 2019 yılında 1,5 trilyon dolar olan doğrudan yatırım girişi ile yüzde 35 azalarak 2020 yılında 1 trilyon dolara düştü.

TÜRKİYE'NİN DÜNYA NÜFUSU ÇİNDEKİ YERİ

Dünyada nüfus artış hızı giderek yavaşlasa da son 30 yılda dünya nüfusu yaklaşık 2,7 milyar kişi arttı. Dünya nüfusu 1800'lü yılların başında 1 milyar; 1900 yılında 1,6 milyar; 1950 yılında 2,4 milyara ulaştı. 1980 yılında 4,4; 1989 yılında 5 milyar olan dünya nüfusu 2000 yılında 6,4 milyara; 2020 yılında ise 7,7 milyara yükseldi. Bu artışın %90'dan fazlası gelişmekte olan ekonomilerde gerçekleşti. Dünya, 100 kişinin yaşadığı bir köy olsaydı bu kişilerin 59'u Asya; 17'si Afrika; 10'u Avrupa; 8'i Latin Amerika; 5'i Kuzey Amerika ve 1'i Okyanusya'da yaşayacaktı. Yakın bir tarihte Güney Asya'da en fazla yüz ölçüme sahip Hindistan'ın nüfusu Çin'i geçeceği ve 2050 yılında Sahra Altı Afrika nüfusunun iki katına çıkacağı tahmin edilmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) bu yüzyılın sonunda dünya nüfusunun 11 milyarı geçeceğini öngörmektedir. Günümüzde dünyada her 5 kişiden 4'ü gelişmekte olan ülkelerde yaşıyor. Türkiye, nüfus büyüklüğü açısından 235 ülke arasında dünyada 19. sırada yer alıyor.

TÜRKİYE'DE NÜFUSUN YAPISI VE GELİŞİMİ

Ekonominin hem arz hem talep yönünü ilgilendiren nüfus bir ülkede gelir düzeyini, sosyal güvenlik ve sağlık sistemini, sermaye birikimini, tasarrufları, yatırımları, ekonominin talep ve harcama düzeyini, sağlık sistemini, kamu harcamalarını, en çok da işgücü piyasasını yakından ilgilendiriyor. Bir ülke nüfusunun ekonomik kalkınmadaki önemi ile ilgili farklı görüşler ileri sürülse de nüfusun az veya çok olmasından daha önemli olan nüfusun yapısı ve özellikleridir. Son yıllarda G. Kore, Çin, Finlandiya gibi yüksek düzeyde büyümüş ülkelerin ortak özellikleri iyi eğitim almış nüfusa sahip olmalarıdır. Osmanlı Döneminde Nüfus Sayımları Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmıştır. Bu verilere göre Mısır, Irak, Tuna nehrinin ötesindeki Rumeli toprakları hariç olmak üzere ülke nüfusu 11.5 milyondur. Daha sonraları I. Mahmut döneminde 1831 tarihinde sadece erkeklerin sayıldığı nüfus sayımına göre Anadolu nüfusunun 10 milyon olduğu tahmin edilmiştir. 1884 yılında yapılan sayımda ise imparatorluğun nüfusu 28,9 milyon, Anadolu nüfusu ise 11.8 milyondur. Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerindeki nüfusu kesin olarak tespit edilmemekle beraber, 1919 yılında Misak-ı Milli sınırları içinde kalan bölgenin nüfusu yaklaşık 19,1 milyon olarak tahmin edilmiştir. Yine toplam nüfus içinde 1 milyon 168 bin Rum ve 588 bin Ermeni olduğu tahmin edilmektedir. Bu tarihte İstanbul'un nüfusu 1,1 milyon, İzmir'in 198 bin ve Bursa'nın 76 bindir. Cumhuriyet Sonrası Nüfus Sayımları Ülkemizde nüfusun demografik, sosyal, ekonomik özelliklerini ve yerleşim yerlerine göre dağılımını belirlemek amacıyla nüfus sayımları yapılmaktadır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulurken ülke nüfusu tam olarak bilinmemektedir. Birkaç yüz bin eksik sayılsa da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi nüfus sayımı Cumhuriyetin ilanından dört yıl sonra, 1927'de yapılmıştır. O zaman ülke sınırları dışında kalan Hatay hariç, yapılan bu nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 13,6 milyon olarak belirlenmiştir. Bu eksiklikler dikkate alındığında gerçek nüfusun 14 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu ilk nüfus sayım sonuçlarına göre I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi yıllar süren harplerin sonucu olarak verilen kayıplar nedeniyle erkek nüfus kadın nüfustan daha az çıkmıştı. Üstelik erkek nüfus, kadın nüfustan %7 oranında daha az iken üretken yaşta bu oran %18'e kadar yükselmişti. Bu nüfus sayım sonuçlarına göre 100.000'i aşan iki il İstanbul (680.857) ve İzmir (153.845) olmuştur. Cumhuriyet döneminin ikinci nüfus sayımı 1935'de yapılmış, bu sayımın ardından 1990 yılına kadar sonu 0 ve 5 ile biten her beş yılda bir nüfus sayımı yapılmıştır. 1990 yılından sonra ise nüfus sayımı on yılda bir yapılmaya başlanmıştır. 25 Nisan 2006 yılında çıkarılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne (ADNKS) geçilmiş, nüfus hareketlerinin düzenli olarak izlenebilmesi için 2007 yılından itibaren her yıl için nüfus sayımı yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'de Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı Nüfusun büyüklüğünden öte ülkelerin sosyo-ekonomik durumunu yansıtan önemli göstergelerden biri nüfusun yaş gruplarına göre dağılımıdır. Ülke nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımını ölçmede farklı yöntemler uygulanmaktadır. Bunlar; nüfus piramitleri, bağımlılık oranları ve genç-aktif-yaşlı nüfustur. Nüfus piramitleri göze hitap eden ve ilk bakışta genç ve yaşlı nüfusla ilgili temel bilgiler verse de nüfusta yaşanan gelişmeleri dikkate almaz. Türkiye'de Nüfusun Yerleşim Bölgelerine Göre Dağılımı Türkiye'de 81 il, 922 ilçe, 386 belde ve 18.287 köy bulunmaktadır (2020 yılı verileri). Bir ülkenin nüfusu, yerleşim alanları bakımından kır-kent nüfus olmak üzere iki gruba ayrılır. Bilindiği gibi sanayileşmenin gelişmesi ile birlikte nüfusun köyden kente göçü yaygın bir hal almış, daha fazla istihdam olanakları nedeniyle büyük kentlere göçler yaşanmıştır. Kentleşme hızının yükselmesi ile birlikte alt yapı, hava, su ve çevre kirliliği, çarpık kentleşme, gecekondulaşma ve kent yoksulluğu gibi sorunlar artarak devam etmektedir. Nüfusun köy ve kent nüfusu

olarak dağılışı başta kadınların işgücüne katılımı olmak üzere bir ülkenin sosyal, ekonomik ve demografik yapısını yansıtmaya bakımdan önemlidir. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre halkın %75,8'i belde ve köylerde yaşarken %24,2'lik bölümü ise il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktaydı. TÜİK verilerine göre il ve ilçe merkezlerinde (kent nüfus) yaşayanların oranı 1970 yılında %28,7 iken kır nüfus oranı %71,3'dür. 1980 yılında kent nüfus %35,9'a yükselirken kır nüfus oranı %64,1'e düşmüştür. Geçen sürede kent nüfus oranı yükselirken kır nüfus oranı düşmüştür. 2000 yılında kent nüfus oranı %57'ye yükselirken kır nüfus oranı %43'e gerilemiştir. 2003 yılında 6360 Sayılı Yeni Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile yeni büyükşehirler tanımlanmış ve bazı idari sınırlar değiştirilmiş, kır ve kent nüfus ayrımı değişmiştir. 2015 yılına gelindiğinde kent nüfus %92,1 iken, 2016 yılında %92,3'e yükselmiştir. 2017 yılında il ve ilçe merkezlerinde ikamet edenlerin oranı %92,5'e yükselmiş, belde ve köylerde yaşayanların oranı ise %7,5'e düşmüştür. Nüfus Yoğunluğu ve Nüfus Artış Hızı İki sayım tarihi arasındaki dönemde her 100 kişi için artan yıllık nüfusa yıllık nüfus artış hızı deniliyor. Ülke coğrafi sınırlarında bir değişme olmadığı için Türkiye'de nüfus artışından kaynaklanan "bir kilometrekareye düşen kişi sayısı" anlamına gelen nüfus yoğunluğu giderek yükselmektedir. 2020 yılı itibariyle Türkiye'de nüfus yoğunluğu 109'dur. Nüfus yoğunluğunda iller arası büyük farklar olup en fazla nüfus yoğunluğuna sahip İstanbul'da kilometrekareye düşen kişi sayısı 2 bin 976 kişi iken en düşük nüfus yoğunluğuna sahip olan Tunceli'de 11 kişidir. Yine yüz ölçümü büyüklüğünde ilk sırada yer alan Konya'nın nüfus yoğunluğu 58 iken en küçük yüz ölçümüne sahip Yalova'nın nüfus yoğunluğu 326'dır. Nüfus ile İlgili Yapılan Projeksiyonlar Türkiye'de son 30-35 yıl içerisinde nüfus artış hızı gittikçe düşmektedir. Geleceğe yönelik olarak ekonomik ve sosyal politikalar üretmede etkili olacağı beklentisiyle TÜİK tarafından yapılan bir projeksiyona göre, önümüzdeki yıllarda nüfus artış hızında azalma devam edecektir. TÜİK'in projeksiyonuna göre 2050'li yıllarda ortalama yaşın dünyada 38; Türkiye'de ise 40,5 olması beklenmektedir. TÜİK projeksiyonuna göre 2060 yılında Türkiye'de ortalama yaş 42,3 olacaktır. Demografik göstergelerdeki mevcut eğilimler devam ettiği takdirde, Türkiye nüfusunun, 2023 yılında 86 milyon 907 bin kişiye, 2040 yılında ise 100 milyon 331 bin kişiye ulaşması beklenmektedir. Türkiye'nin nüfusu 2069 yılına kadar artarak 107 milyon 664 bin kişiyle en yüksek değerine ulaşacaktır. Bu yıldan itibaren azalışa geçmesi öngörülen ülke nüfusu 2080 yılında 107 milyon olacağı tahmin edilmektedir. Bu projeksiyon daha önce yapılan "Türkiye nüfusu hiçbir zaman 100 milyonun üzerine çıkmayacak", öngörülerini boşa çıkarmıştır.

TÜRKİYE'NİN YÜZÖLÇÜMÜ VE COĞRAFI KONUMU

Herhangi bir noktanın dünya üzerinde kapladığı alana coğrafi konum denir. Bir ülkenin coğrafi konumu, paralel ve meridyenlere göre dünyadaki yerinin belirleyen matematik konum; kıtalara, denizlere, boğazlara, karayollarına ve dünyanın önemli ticaret merkezlerine göre belirlenmesine ise özel konum deniliyor. Türkiye matematik konum olarak Ekvator'a göre kuzey, başlangıç meridyenine (Greenwich) göre doğu yarımkürededir. 36-42 kuzey enlemleri ile 26-45 doğu boylamları arasında yer almaktadır. Türkiye'nin en uç noktaları esas alındığında 6 derecelik enlem ve 19 derecelik boylam farkı görülür. Dikdörtgeni andıran şekli ile doğu-batı arasında 1 saat 16 dakika yerel saat farkı bulunmaktadır. Özel konum olarak Türkiye Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birbirine en fazla yaklaştığı yerde olup üç tarafı denizlerle çevrili olup bu denizler vasıtasıyla okyanuslara bağlanmıştır. Avrupa kıtasında toprakları olan Türkiye, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı ile Avrupa ve Asya'nın en fazla yaklaştığı bir bölgede yer almaktadır. Kerkük-Yumurtalık boru hattı dışında petrolün dış pazarlara ulaşmasında geçiş ülkesi olmasa bile önemli petrol rezervleri bulduran Ortadoğu ülkeleri ile sanayileşmiş batı ülkelerine karayolu ile bağlantısı söz konusudur. Topraklarının %3'ü Avrupa, %97'si Asya kıtasındadır. Asya kıtasında bulunan topraklara Anadolu Yarımadası, Avrupa kıtasında bulunan topraklara Trakya yarımadası deniliyor. Türkiye'nin Sınır Komşuları ve Sınır Kapıları Ülkelerin egemenlik haklarını siyasi sınırları belirler. Coğrafi konum itibariyle farklı özelliklere sahip Türkiye'nin, kara sınırlarının uzunluğu 2.949 km; kıyı sınırlarının uzunluğu ise 7.816 km'dir. Toplam sınır uzunluğu 10.765 km olan Türkiye'nin deniz ve kara sınırları olmak üzere 8 adet sınır komşusu bulunmaktadır. Dünyada tek komşu ve iki komşulu ülkeler de vardır. Norveç sadece İsveç ile Kanada sadece ABD ile karadan komşudur. ABD ise Kanada ve Meksika gibi iki ülke ile komşudur. Türkiye'nin batı sınırında Yunanistan ve Bulgaristan, doğu sınırında Gürcistan, Azerbaycan/Nahçıvan, Ermenistan ve İran, güney sınırında ise Irak ve Suriye yer almaktadır. Türkiye'nin Bulgaristan sınır uzunluğu 269 km; Yunanistan 203 km; Gürcistan 276 km; Ermenistan 328 km; Azerbaycan'ın diğer bir bölümünün oluşturduğu Nahçıvan 18 km; İran 560 km; Suriye 911 km ve Irak sınırının uzunluğu ise 384 km'dir. Türkiye'nin en uzun sınırı olduğu ülke Suriye'dir. İklim ılıman orta kuşak iklimlerinin görüldüğü Türkiye'de üç tarafının denizlerle çevrili olması, yüksek sıradağların kıyıya doğru uzanması ve ani yükselti değişiklikleri ve kıyıya olan uzaklık kısa mesafede iklim özelliklerinin değişmesine neden olmaktadır. Sıcaklık, yağışlar ve rüzgarlar da iklim özelliklerine göre değişmektedir. Kuzey ile güney arasındaki enlem farkı (6 derece) sıcaklık değişiminde etkili olmaktadır. Bitki Örtüsü Türkiye'nin etrafı denizlerle çevrili olduğu için kıyılarda kışlar ılık geçmekte ve bitkiler yeşil kalmaktadır. Genellikle kuraklığa dayanıklı bu bitki örtüsüne Akdeniz ikliminin doğal bitki örtüsü olan "maki" denilmektedir. Bu bitki örtüsüne Doğu Karadeniz'de çok az rastlanmasına rağmen Akdeniz, Ege ve

Marmara kıyılarında 200-800 metre yüksekliğe kadar yetişen makiler yaz-kış yeşil kalan zeytin, kocayemiş, mersin ve defne gibi bodur ağaçlardan oluşmaktadır. Akarsular ve Göller Dağlarda bulunan küçük göllerle birlikte Türkiye’de 120’den fazla doğal göl bulunmaktadır. En büyük ve en derin göl, yükseltisi 1.646 metre, derinliği 100 metre olan Van Gölü’dür. Bu gölün alanı 3.712 km²’dir. İkinci büyük göl, alanı 1.500 km²) olan İç Anadolu Bölgesinde bulunan Tuz Gölü’dür. Kıyılar Türkiye’de kıyıların toplam uzunluğu 8.000 km’den fazladır. Ada oluşumu yok denecek kadar az olan ve Bulgaristan sınırından Gürcistan sınırına kadar Karadeniz kıyılarının uzunluğu 1.568 km’dir. Akdeniz kıyıları da benzer özelliklere sahiptir. Akdeniz kıyıları Türkiye-Suriye sınırının kıyı noktasından Dalaman Irmağı’nın Akdeniz’e döküldüğü yere kadar uzunluğu 1.643 km’dir.

MİLLİ GELİR VE PAYLAŞIMI GSYH VE EKONOMİK BÜYÜME

Toplumların ekonomik refah ölçüsü olarak değerlendirilen GSYH uluslararası karşılaştırmalar yapmak istendiğinde başvurulan önemli bir göstergedir. Bir ülkede ekonomik refahın artıp artmadığını, artıyorsa ne ölçüde arttığını anlamak için sabit fiyatlarla GSYH değerlerine bakmak gerekir. GSYH, ekonomik büyüme ve kişi başına gelirin belirlenmesinde başvurulan ekonominin geneline dair önemli ve en yaygın kullanılan kavramdır. GSYH bir ülkenin belirli dönemde (genellikle bir yıl) üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerlerinin toplamıdır. Üretim ve hizmet süreçlerinden Reel GSYH'deki yüzdesel artış ise büyüme oranını verir. 1923'den günümüze Türkiye Cumhuriyeti'nin yarattığı geliri dönemler itibarıyla değerlendirmek gerekmektedir. Her dönemi kendi koşulları içerisinde incelemek için Türkiye ekonomisi, izlediği politikalar çerçevesinde dönemlere ayrılmıştır. Liberal Milli Ekonomi Dönemi(1923-1929): Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları olarak adlandırılan bu dönemde ekonomik gelişme Osmanlı'dan devralınan bir yapı üzerine inşa edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim yapısı esas olarak tarıma dayalıydı. Bu dönemde uygulanan ekonomi politikalarının temelleri 17 Şubat 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi ile atılmıştır. 1924-1929 dönemi esas alındığında büyüme oranı %10.81'dir. Bu dönemde tarım kesiminin toplam üretim içerisindeki payı %45-50 civarında ve nüfusun büyük kısmı kırsal kesimde yaşamaktaydı. Bu dönem başta batı dünyası olmak üzere tüm dünya ekonomisini etkileyen 1929 Büyük Buhran ile sona ermiştir. Devletçi Politikalar Dönemi (1930-1949): Bu dönemde sanayi planları hazırlanmış ve 1934 yılında "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" uygulamaya konulmuştur. Daha önceden ithal edilen tüketim mallarının yurt içerisinde üretilmesi amaçlanmıştır. 1930-1939 döneminde ortalama büyüme hızı %6 seviyesindedir. Sanayi, tarım ve hizmetler sektöründe ortalama olarak sırasıyla %11.67, %6.01 ve %5.75'lik büyüme gerçekleşmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarılı bir şekilde uygulanması, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı için hazırlıkları başlatmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlama ihtimalinin yükselmesiyle birlikte uygulamaya geçirememiştir. Türkiye ekonomisi İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen savaşın etkilerinden büyük zarar görmüştür. 1940-1945 yıllarında ekonomi yıllık ortalama %6.65 küçülürken, tarım sektörü %7.48, sanayi sektörü %6.53 ve hizmetler sektörü %5.32 oranında küçülmüştür. 1930-1949 yılları arasındaki tüm dönemi değerlendirdiğimizde ise GSYH büyüme hızı %3.4, tarımın büyüme hızı %4, sanayinin büyüme hızı %5.7 ve hizmetler sektörünün büyüme hızı %3.4'dür. 1940 yılında "Milli Koruma Kanunu", 1942 yılında "Varlık Vergisi", 1943 yılında "Toprak Mahsulleri Vergisi ve 1945 yılında "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile devletçi politikalar ekonomi politikasının temeline oturtulmuştur. Ancak bu uygulamalar devletçilik anlayışına alternatif bir siyasi görüşün oluşmasına da neden olmuş, 1950 seçimleriyle yeni bir döneme girilmiştir. Liberal Politikalara Dönüş Dönemi (1950-1960): 1950 seçimleri sonrasında iktidara gelen Demokrat Parti, Türkiye'yi yeniden liberal politikalara geçirmeye çalışmıştır. Bu dönemde tarım sektörü ağırlıklı olarak desteklenmiş ve dönemin ilk yıllarında tarım başta olmak üzere tüm sektörlerde önemli büyüme oranları kaydedilmiştir. 1950-53 aralığında tarım sektöründe yıllık ortalama büyüme oranı %12.23, sanayi sektöründe %10.50, hizmetler sektöründe %10.93 ve GSYH'de %11.35 olmuştur. Dönemin bütününün büyüme ortalaması da %6.7 gerçekleşmiştir. 1954 yılından sonra büyüme oranlarında düşüş ile birlikte dalgalı bir seyir görülmüştür. Özellikle 1956 sonrasında dış ticaret açıklarının hızlı artması sonucu ülkenin döviz ihtiyacı artmıştır. 1958 yılında büyük ölçekli bir devalüasyon yapmak zorunda kalınmıştır. Bu sürecin sonunda IMF ile İstikrar Programı uygulanmaya başlanmıştır. Demokrat Parti iktidarına son veren 1960 askeri darbesi ile bu dönem sona ermiştir. Planlı Karma Ekonomi Dönemi (1961-1979): Türkiye'de 1961 yılından sonra planlı ekonomiye geçiş dönemi başlamıştır. Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Planların temel hedefi büyüme hızının belirli bir düzeye ulaşması ve gelişmiş ekonomilerle aradaki farkın kapatılmasıydı. Bu temel amaç çerçevesinde ilk iki plan olan 1963-1967 yıllarını kapsayan I. Kalkınma Planı ve 1968-1972 yıllarını kapsayan II. Kalkınma Planında yıllık ortalama %7'lik bir büyüme hızı hedeflenmiştir. Bu dönemde ithal ikameci bir sanayileşme ve dış ticaret politikası izlenmiştir. 1973 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından gelen Petrol krizi ile gelişmekte olan pek çok ülke gibi Türkiye ekonomisinin de döviz ihtiyacı artmıştır. 12 Mart 1971 Askeri Darbesi ile siyasal gerilimler artarken 1974 yılında yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye'ye uygulanan ambargo ile ekonomik sıkıntılar zirveye ulaşmıştır. Bu darboğazdan çıkabilmek için 24 Ocak 1980 kararları ile yeni bir ekonomik plan uygulamaya konulmuştur. Bu dönem 12 Eylül 1980 Askeri darbesiyle sona ermiştir. Piyasa Ekonomisine Geçiş Dönemi (1980-2001): Bu

dönemde ihracata ve özel sektöre dayalı bir sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Türkiye 1980 yılı başlarından itibaren Dünya Bankası ve IMF desteğiyle birlikte serbest piyasa ağırlıklı dışa açık politikaları esas alan ülkeler arasında yer almıştır. 1984 ve 1995 Programı dışında bu dönemde gerçekleşen tüm kalkınma planlarında hem GSYH'deki hem sektörlerdeki büyüme hızı hedeflenen oranların altında kalmıştır. Bu dönem içerisinde dış ticarete serbestleşmeye giden Türkiye, 1989 yılında "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar" ile finansal serbestleşmenin önünü açmıştır. Ancak finans piyasalarında tam serbestleşmeye geçişin bir sonucu olarak ülke iç ve dış piyasa koşullarındaki dalgalanmalara da maruz kalmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllarda ekonomiye egemen olan popülist politikalar sonucunda 1994 Krizi gerçekleşmiş pek çok ekonomik denge bozulmuştur. Bunun üzerine Türkiye IMF desteğini alarak 5 Nisan 1994 kararlarıyla bir dizi ekonomik önlem almak zorunda kalmıştır. Bu dönemde önemli bir başka kriz de 2001 yılında yaşanmıştır. 2002 yılı sonunda yapılan seçimle Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin tek başına iktidar olmasıyla yeni bir döneme girilmiştir. Müdahaleli Piyasa Ekonomisi Dönemi (2002 ve Sonrası): 2002 yılı sonunda iktidara gelen AKP kriz sonrası ilan edilen Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'na bağlı kalmıştır. Kriz sonrası uygulanan IMF programı başarılı olmuş ve ekonomi ciddi biçimde toparlanma sağlamıştır. GSYH'deki büyüme hızının 2002-2007 yılları arasında önemli artışlar gerçekleştirdiği görülmektedir. Ülke uluslararası piyasalarda bollaşan sermaye hareketliliğinden kaynaklanan finansal gelişme ve ucuz kredi olanaklarına kavuşmuştur. Canlanan iç talep yoluyla büyüme desteklenmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye girişi artarken özelleştirme de hız kazanmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizin etkisiyle Türkiye ekonomisi 2009 yılında -%4.7 oranında küçülmüştür. GSYH'nin bu dönemde çok dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2004'de %9.6'yla rekor düzeyinde bir büyüme oran yakalanırken, 2009'da %4.7 ile küçülme yaşanmış, 2010 ve 2011 yılında sırasıyla %8.5 ve %11.1 gibi oranlara ulaşılmıştır. Sonraki yıllarda da sürekli iniş çıkışların olduğu ve büyüme oranlarında istikrarlı bir çizgi yakalanamadığı görülmektedir.

KİŞİBAŞINA GELİR VE GELİŞİMİ

Uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan bir başka gösterge kişi başına GSYH'dir. Ülkenin GSYH'si ülkenin yıl ortası toplam nüfusuna bölünerek kişi başına nominal GSYH değeri hesaplanır. Ulusal para birimi cinsinden kişi başına GSYH değeri piyasa döviz kuruna bölünerek dolar bazında kişi başına GSYH değeri hesaplanır. Böylece uluslararası karşılaştırmalara imkan verir. Piyasa döviz kuru yaklaşımı üzerinden her ülke için hesaplanan kişi başına GSYH değerlerini tek başına ekonomik ve toplumsal gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabul etmek mümkün değildir. Kişi başına GSYH, satın alma gücü paritesi yaklaşımına göre de hesaplanır. Satın alma gücü paritesine göre (SGP) belirlenen döviz kurunda ülkeler arasındaki iç fiyat farklılıkları kaldırılır. Ulusal para tutarlarının birbirine oranı şeklinde hesaplanmaktadır. Bir doların Türkiye'deki alım gücünün aynı doların ABD'deki alım gücüne çevrilmesiyle elde edilir. Türkiye 2005 yılından sonra kişi başına düşen gelir açısından dünya ortalamasını yakalamıştır. 2013 yılında Dünya ortalaması kişi başına GSYH açısından 10.884 dolar iken Türkiye'de 12.614 dolardır. Ancak 2014 yılından 2020 yılına kadar kişi başına gelir dolar bazında sürekli bir düşüş göstermiş ve 2018 yılından itibaren dünya ortalamasının altında kalmıştır. **GELİR DAĞILIMI** Gelir dağılımı, bir ülkede belli bir dönemde yaratılan gelirin bölüşümünü ifade eder. Bu bölüşüm kişiler, hanehalkları ve üretim faktörleri arasında gerçekleşir. Ekonomide yaratılan hasılanın paylaşımı, gelirin oluşmasını sağlayan kişiler arasında olabileceği gibi, gelire katkı sağlayan üretim faktörleri ya da geliri oluşturan sektörler ve bölgeler arasında da olabilir. Bu doğrultuda gelir dağılımı; kişisel, fonksiyonel, sektörel ve bölgesel gelir dağılımı şeklinde sınıflandırılmaktadır. Gelir dağılımını ölçmek için pek çok gelir dağılımı ölçütü bulunmakla birlikte en çok kullanılan ölçütler Yüzdeler Haneyalkı, Yüzde Paylar, Lorenz eğrisi ve Gini katsayısıdır. Sıfır ile bir arasında değer alan Gini katsayısı sıfıra yaklaştıkça gelir eşitsizliği azalmakta, bire yaklaştıkça gelir eşitsizliği artmaktadır. 0.40'lık Gini katsayısı, gelir dağılımının bozuk olduğunun göstergesidir. Kişisel gelir dağılımı hem ekonomik hem de sosyal eşitsizliğin oldukça iyi bir göstergesidir. 2006-2019 yılları arasında Gini katsayısının ise 0.40-0.41 aralığında durağanlaştığı görülmektedir. Gelirden en fazla pay alan yüzde 20'lik grubun geliriyle en düşük pay alan yüzde 20'lik grubun geliri arasındaki farkı ortaya koyan P80/P20 oranının ise 2013 yılında 7.3 kat ile en düşük değeri alırken, 2008 yılında 8.5 kat fark olduğu görülmektedir. Sektörel gelir dağılımına bakıldığında Türkiye ekonomisinde sektörler açısından en büyük payı hizmetler en küçük payı ise tarım sektörü almaktadır. GSYH içerisinde hizmetler sektörünün payı yıllar itibarıyla artmış, sanayi sektörünün payı belli bir düzeyde sabit kalmış ve tarım sektörünün payı ise gittikçe azalarak 2002 yılından sonra yüzde 10'un altına düşmüştür. Bölgesel gelir dağılımında Türkiye'deki 2006-2019 döneminde bölgesel düzeyde gelirden en çok pay alan %20'lik dilim ile en az pay alan %20'lik dilim arasındaki farkın en yüksek olduğu bölge İstanbul'dur ve aradaki fark zamanla da artmıştır. P80/P20 göstergesinin en yüksek olduğu ikinci bölge Akdeniz (TR6) bölgesidir. 2019 yılı verileri esas alındığında gelirden en çok pay alan %20'lik dilim ile en az pay alan %20'lik dilim arasındaki farkın en az olduğu bölgenin ise Doğu Marmara (TR4) olduğu görülmektedir. Fonksiyonel gelir dağılımı: Türkiye'de hasılanın yaklaşık %50'sinin maaş, ücret ve yevmiyelileri kapsayan emek gelirlilerden oluştuğu görülmektedir. İkinci sırada kar geliri olan müteşebbis gelirleri

gelmektedir. GSYH içerisinde tarım sektörünün payının giderek azalmasıyla paralel olarak tarım müteşebbislerinin payının azalması bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Sosyal ücret ve transferlerin gelirin ortalama %20'lik payı oluşturduğu dikkat çekmektedir. Gelir Dağılımı Açısından Türkiye'nin OECD Ülkeleriyle Karşılaştırılması 2018 yılında gini katsayına göre Türkiye OECD ülkeleri arasında 0.397değeri ile gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkeler arasındadır. Türkiye'de gelirden en fazla pay alan yüzde 20'lik grubun geliriyle en düşük pay alan yüzde 20'lik grubun geliri arasında 7.5 kat olduğu ve Türkiye'nin OECD ülkeleri arasında son sıralarda yer alırken Avrupa ülkeleri arasında en kötü gelir dağılımına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE ENFLASYONLA MÜCADELE POLİTİKALARI

Türkiye'nin ekonomik sorunlarından bahsedildiğinde akla gelen en temel sorunlardan birisi enflasyondur. Türkiye, yüksek enflasyonun kronikleştiği ülkelerden biridir. Uzun yıllar etkili olan yüksek enflasyon nedeniyle Türkiye, mali disiplininin uzaklaşmış, ülkede istikrarsız büyüme ve bütçe açıkları büyük kayıplara neden olmuştur. ENFLASYON Enflasyon Latince kökenli bir kelime olup sözlük anlamı şişmedir. İktisat literatüründe ise enflasyon, genel fiyat düzeyindeki ya da fiyatlar genel seviyesindeki genel kapsamlı ve sürekli yükselme olarak tanımlanır. Enflasyon bir ekonomide paranın değer kaybetme sürecidir. Eğer nominal gelirler, enflasyondan daha az artarsa veya sabit kalırsa bu durum bir kişinin aynı miktar para ile geçmişe nazaran daha az mal ve hizmet satın almasına yani kişinin reel gelirinin azalmasına neden olur. Bir başka deyişle enflasyon, reel maaş ve ücretlerin düşmesine yol açarak tüketicilerin satın alma gücünü azaltır.

ENFLASYONUN FİYAT ENDEKSLERİYLE ÖLÇÜLMESİ

Enflasyon fiyat endeksleri ile hesaplanmaktadır. Endeksler piyasada üretime ya da tüketime konu olan mal ve hizmetlerin ortalama fiyatlarının değişimlerini ölçmektedirler. Türkiye'de de GSYH Deflatörü, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) hesaplanmaktadır. GSYH Deflatörü ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetleri içeren geniş kapsamlı bir fiyat endeksidir. Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), belirli bir dönemde, hanehalklarının tüketimine yönelik mal ve hizmet fiyatlarının zaman içindeki değişimini ölçmektedir. 2005 yılından itibaren TÜİK tarafından hesaplanan TÜFE sepetini oluşturan bazı ürünler çıkarılarak "Özel Kapsamlı TÜFE endeksleri hesaplanmaktadır. Fiyat endeksinin hesaplanmasında baz alınan sepet üretim mallarından oluşuyorsa buna üretici fiyat endeksi denir. ÜFE kapsamında alınan fiyatlar firmaların fabrika çıkış fiyatlarıdır. TÜİK tarafından 2005 yılına kadar Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) yayımlanırken, 2005 yılı itibarıyla TEFE yerine 2003 temel yıllık Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) yayımlanmaya başlanmıştır. Türkiye'de 2014 yılından itibaren Avrupa Birliğine tam uyumlu endeksler üretebilmek ve diğer göstergelerle karşılaştırılabilir olması amacıyla Yurtiçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE), Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi (YD-ÜFE), Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi (Tarım-ÜFE) ve Hizmet Üretici Fiyat Endeksi (H-ÜFE) yayımlanmaya başlanmıştır.

ENFLASYONUN TÜRLERİ

Enflasyon hızına ve nedenlerine göre sınıflandırılabilir. Yıllık artış hızına göre enflasyonu sürünen, yüksek ve hiperenflasyon olmak üzere üç çeşide ayrılabilir. Sürünen enflasyon bir ekonomide yıllık enflasyon oranının tek haneli rakamlarda kaldığı enflasyon oranıdır. Yüksek enflasyon genellikle iki haneli enflasyon rakamlarını içerir. Ekonomik birimler tüketim, yatırım ve tasarruf kararlarını alırken enflasyon oranını hesaba katmak zorunda kalırlar. Çünkü enflasyon kararlarını önemli ölçüde etkiler. Yıllık enflasyon oranının üç, dört veya daha yüksek haneli, ya da aylık enflasyon oranının %50 ve üzerinde olduğu enflasyon oranına hiperenflasyon denilmektedir. Enflasyon nedenlerine göre ise maliyet enflasyonu, talep enflasyonu ve enflasyon beklentileri olarak sınıflandırılabilir. Ekonomide çeşitli sebeplerle maliyetlerin yükselmesi ve bunun fiyatlara yansmasıyla maliyet enflasyonu ortaya çıkmaktadır. Talep enflasyonu ekonomide talep artışlarının arz miktarını aşmasıyla ortaya çıkan enflasyon türüdür. Ekonomik birimlerin ileride fiyatların artmaya devam edeceği beklentisi ile karar almaları enflasyonun devam etmesine neden olmaktadır. Enflasyon beklentisinin artması enflasyona neden olmaktadır.

ENFLASYON İLE MÜCADELE POLİTİKALARI

Enflasyon sorunu yaşayan ülkeler enflasyonu kontrol altına almak için istikrar politikalarına ihtiyaç duyarlar. Enflasyonla mücadele de istikrar politikaları Ortodoks ve Heterodoks politikalar olmak üzere iki grupta sınıflandırılabilir. "Ortodoks istikrar politikaları" enflasyonla mücadele konusunda sıkı para ve maliye politikalarını önermektedir. "Heterodoks istikrar politikaları" ise para ve maliye politikasının yanında ücret ve fiyatlara doğrudan müdahaleleri içeren politikaları önermektedir.

TÜRKİYE'DE DÖNEMLER İTİBARIYLA ENFLASYONUN TARİHİ

Türkiye tarihinde, enflasyon uzun bir geçmişe sahiptir ve nüfusun büyük bir çoğunluğu enflasyonun olmadığı dönemi hatırlamamaktadır. Bu nedenle enflasyonun tarihini dönemler itibarıyla değerlendirerek her dönemi kendi koşulları içerisinde incelemek mümkün olacaktır. Enflasyon tarihi açısından dönemleri 1980 Öncesi dönemi Cumhuriyet Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları (1923-1949), Liberal Politikalar Dönemi (1950-1960) ve Planlı Karma Ekonomi Dönemi (1961-1979) olmak üzere üç

döneme ayrılmıştır. Daha sonra ise 1980-2001 Dönemi ve 2002 Enflasyon Hedeflemesi ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programından Günümüze şeklinde dönemlere ayrılmıştır. Cumhuriyet Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları (1923-1949): Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1929) fiyat istikrarı, bütçe denkliliği ve dış ticarete denklik hedefleri üzerinde yoğunlaşmış ve sıkı para ve maliye politikalarından ödün vermeksizin hedefler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde para sistemi kurulmaya çalışılmış ve sanayileşme için ilk adımlar atılmış ve bu uygulamalar sonucunda enflasyonist süreç yaşanmamıştır. II. Dünya savaşının yaşandığı yıllarda (1939Eylül-1945 Eylül) Türkiye savaşa girmemesine rağmen savaşın en belirgin etkisi fiyatlar üzerinde hissedilmiştir. 1939 yılından itibaren fiyatlar artış eğilimine girmiştir. Savaş sonrası dönemde ise Amerika Birleşik Devletleri Batı dünyasının lideri konumuna geçmiş ve dünya ticaretinin düzenli bir yapıya kavuşturulması için Bretton Woods Antlaşması ile bir ons altının karşılığı 35 Amerikan doları olarak belirlenmiştir. Bu yıllara kadar çok sıkı bir şekilde uygulanan mali disiplin terk edilmiş ve Merkez Bankasının büyümenin finansmanında para yaratıcı rolü fark edilmiştir. Yükselen enflasyon ve savaş sonrası döneme ayak uydurma çabaları sonucu 7 Eylül kararları ile 1946 yılında Türk lirası ilk defa devalüe edilmiştir. Liberal Politikalar Dönemi (1950-1960): 1950-1953 yıllarınca önemli fiyat artışları olmamıştır. Bu yıllarda üretim genişlemiş, savaş sırasında biriken döviz ve toparlanan ekonominin etkisiyle refah artışı olmuştur. Fiyat artışlarının 1954 yılından sonra başladığı görülmektedir. Fiyat artışlarındaki belirleyici faktörler ağırlıklı olarak dönemin iktisat politikalarının sonuçlarıdır. Bu dönemde üretim önceliğinin yerini tüketimin aldığı, borç almanın kalkınmanın temel unsuruymuş gibi değişen anlayış öne çıkmıştır ve Türkiye 1950'lerin ikinci yarısında ekonomik sorunlar yaşamaya başlamıştır. 1954 yılında kötü iklim şartları sebebiyle tarımsal üretim düşmüş, ekonomik büyümenin Merkez Bankası kaynaklarıyla finanse edilmesi enflasyonu arttırmış ve ödemeler dengesini bozmuştur. Bu süreci aşmak için yapılan 1958 devalüasyonu ile birlikte İstikrar önlemleri alınmıştır. Planlı Karma Ekonomi Dönemi (1961-1979): 1960 ihtilali ile birlikte Türkiye ekonomisinin karma ekonomik düzen anlayışı içerisinde ölçülü kalkınma anlayışının benimsendiği bir dönem olmuştur. 1963 yılından itibaren başlayan ve beşer yıllık süreçler ile ifade edilen planlı kalkınma döneminin ilk yılları Türkiye ekonomisi için başarılı ve kararlı yıllar olarak kabul edilmektedir ve planlı ekonomi sayesinde 1961-1969 yılları arasında düşük enflasyon oranlarına ulaşılmıştır. 1961-1969 döneminin yıllık ortalama enflasyon oranı TÜFE'de %4.5, TEFE'de %5'dir. Enflasyon 1970'li yıllarla birlikte artmaya başlamıştır ve 1970-1979 döneminin yıllık ortalama enflasyon oranı %25'lerin üzerinde seyreden yüksek bir orandır. Merkez Bankası'nın kredilerinin sürekli artması enflasyonun artmasına zemin hazırlamıştır. Dış konjonktürde 1973 yılındaki petrol şoku, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı iç konjonktürde yaşanan istikrarsızlıklar, kamu bütçe açıkları, hızla artan iç ve dış borçlar enflasyonu giderek arttırmış ve Türkiye ekonomisini kriz ortamına taşımıştır. 1980-2001 Dönemi: Türkiye ekonomisi 1980 yılında ağır bir krize girmiştir. 1980 yılında TÜFE'de %101.6 ve TEFE'de %107.2 gibi üç haneli rakamlara ulaşılmıştır. 24 Ocak 1980 İstikrar önlemlerinin oluşturduğu talep şoku ile enflasyon %30-35'ler düzeyine inmiştir. 24 Ocak Kararları, Uluslararası Para Fonu ile yapılan standby anlaşması çerçevesinde uygulamaya giren bu ekonomik programın temel gerekçesi enflasyonu kontrol altına almakla birlikte ithal ikameci sanayileşme modelinin terk edilerek dışa açık bir büyüme modelinin de yerleştirilmesidir. 1980-1990 döneminde ortalama yıllık enflasyon oranı TÜFE'de %50.9, TEFE'de %42.9'dur. 1991 yılında Körfez savaşı ve ülkenin seçim ortamına girmesiyle uygulanan seçim ekonomisinin neden olduğu kamu kesim açıkları ve bu açıkların Merkez bankası kaynaklarıyla finansmanı talep düzeyini, maliyet unsurlarını ve bekleme etkileyerek ekonomide belirsizliğin artmasına neden olarak enflasyonu yeniden tırmandırmıştır. 1994 yılında finansal bir krize girmesine neden olmuş ve enflasyon oranı Türkiye ekonomisinde ikinci kez üç haneli rakamlara ulaşmıştır. 1994 yılında TÜFE'de %106,3 TEFE'de %120.7 oranında enflasyon gerçekleşmiştir. Krizin yarattığı sorunları çözmek için 5 Nisan 1994 tarihinde "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı" yürürlüğe konulmuştur. 1998 yılında Türkiye, IMF ile önce "Yakın İzleme Antlaşması", Aralık 1999'da da "Enflasyonla Düşürme Programı" adı altında stand-by antlaşması imzalamıştır. Program önceden artış hızı belli olan döviz kuruna dayalı olarak enflasyonu kontrol altına almayı hedeflemiştir. Ancak beklenen gelişmelerin oluşmaması nedeniyle Kasım 2000'de likidite sıkışıklığı yaşanmıştır. IMF'den sağlanan ek rezerv kolaylığı ile bu sorun aşılsa da 19 Şubat 2001'de siyasi istikrarsızlıkla birlikte yeniden krize girilmiştir. Artış hızı önceden ilan edilen kur sepeti sisteminden vazgeçilerek 22 Şubat 2001'de Türk Lirası dalgalanmaya bırakılarak, serbest dalgalanan kur rejimine geçilmiştir. 1991-2001 döneminde ortalama yıllık enflasyon oranı TÜFE'de %74.7, TEFE'de %70.6 oranları ile bu dönemdeki enflasyon canavarı söylemi doğrulanmaktadır. 2002 Enflasyon Hedeflemesi ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programından Günümüze: Kriz sonrası Dünya Bankasından gelen Kemal Derviş başkanlığında 14 Nisan 2001 tarihinde "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" açıklanmıştır. 2001 Kriziyle birlikte dalgalı kur rejimi altında enflasyon hedeflemesine geçilmiş, yapısal bir dönüşüm sürecine girilerek Merkez Bankasının Kanunu'nda önemli değişiklikler yapılmıştır. Merkez Bankasının "temel amacının fiyat istikrarını sağlamak" olduğu, hazine ve diğer kamu kurum ve kuruluşlara avans vermesi, kredi açması ve bu kuruluşların ihraç ettiği borçlanma araçlarını birincil piyasadan satın alması yasaklanarak,

bankanın kamusal finansmanı için kullanılan bir kredi merci olması engellenmiştir. 2002 yılı başında “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının kararlılıkla uygulanması, IMF’den alınan ek kaynak, piyasalarda güveni artırmış, ülkede yapılan erken seçime rağmen 2002 yılı enflasyon oranı hızla gerileyerek TÜFE’de %29.7, TEFE’de %30.8 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon hedeflemesinin ön koşullarının tamamlanamamasından ve gerekli şartların sağlanması amacıyla 2002-2005 döneminde “örtük enflasyon hedeflemesi” rejimi uygulanmıştır ve söz konusu yıllarda hedeflenen enflasyon oranlarından daha düşük enflasyon oranları gerçekleştirilmiştir. 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren Türk Lirasından altı sıfır atılarak Yeni Türk Lirasına geçilmiştir. Elde edilen kazanımların kalıcılığına duyulan güven artmış ve bu durum negatif beklentileri kırarak enflasyondaki düşüşün süreceğine dair algılamaları güçlendirmiştir. Ancak 2006 yılından itibaren uygulanan “Açık Enflasyon Hedeflemesi” çerçevesinde enflasyon hedeflemeleri ile gerçekleştirmeleri birbirini tutmamıştır. 2002-2010 döneminde ortalama yıllık enflasyon oranı %11.8’dir. TCMB, uygulamakta olduğu enflasyon hedeflemesi rejimini 2010 yılının sonlarından itibaren finansal istikrarı da gözeterek şekilde genişletmiş ve araç kümesini çeşitlendirmiştir. Türkiye ekonomisinde 2011-2021 döneminin herhangi bir yılında enflasyon hedefi sağlanamamış ve 2012 yılından itibaren sürekli bir artış trendi söz konusu olmuştur. 2017 yılında enflasyon oranları %11.9 ile yeniden çift haneli rakamlara yükselmiştir. 2018 yılında yaşanan kur şoku ve kurun enflasyona olan geçiş etkisiyle birlikte enflasyon oranları %20.3 olmuştur. 2019 yılında Merkez Bankasının yedek akçelerin Hazineye bütçe finansmanı için aktarılması ve 2019-2021 dönemi boyunca görev süresi bitmeden merkez bankası başkanlarının görevden alınması Merkez Bankası bağımsızlığı konusunda ciddi hasar yaratmıştır. Merkez bankasının temel amacının fiyat istikrarından ziyade büyümeyi destekleme hedefi ön plana çıkarılmıştır.

TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK VE İŞSİZLİK İLE MÜCADELE POLİTİKALARI

Üretim faktörlerinden biri olan emeğin verimli kullanımı ülkelerin hedefleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla işsizlik sorunu ülkelerin elindeki önemli kaynaklardan biri olan emeğin yeterli düzeyde kullanılmaması anlamına gelmektedir. Özellikle kalkınma açısından dezavantajlı durumda olan gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorunu daha öncelikli bir problem olarak görülmektedir. İşsizlik kaynak yetersizliği olan gelişmekte olan ekonomilerde değerli bir üretim faktörü olan emeğin atıl kalmasına yol açmaktadır. Diğer yandan özellikle nüfus artış hızı yüksek olan ülkelerde emek faktörünün fazla olmasından ötürü işsizlik sorunu sık yaşanan bir ekonomik sorundur. İstihdam ekonomik büyüme ile aynı yönlü devrevi bir değişken olması nedeniyle ekonomik büyümeyle birlikte işsizliğin de azalması beklenir. Oysa son yıllarda ekonomik büyüme kazanımlarının işgücü piyasalarında yeterince dağıtılmadığı ve bunun sonucunda ortaya çıkan eşitsizliğin sosyal uyum için bir tehdit oluşturduğu yönünde görüşler yaygınlaşmıştır.

İŞSİZLİĞİN TANIMI ve ÖLÇÜLMESİ

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'ne göre referans olarak belirlenen dönemde, çalışma çağındaki insanlardan çalışma isteğinde olduğu ve iş aradığı halde işsiz konumunda bulunanlar işsiz olarak adlandırılmaktadır. TÜİK'in tanımına göre referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan kişilerden iş aramak için son dört hafta içinde aktif iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki kişiler işsiz olarak adlandırılır. İşsiz insanlar öncelikle gelir kaybına uğramakta ve yaşam standartlarının azalması durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Diğer yandan işsiz kişilerin sosyal statüleri sarsılmakta ve sosyal dışlanma sorunuyla ile karşılaşmaktadırlar. Kurumsal olmayan nüfus; üniversite yurtları, yetiştirme yurtları, huzurevi, özel nitelikteki hastane, hapisane, kışla vb. yerlerde ikamet edenler dışında kalan nüfusu oluşturmaktadır. Kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus ise kurumsal olmayan nüfusun 15 ve daha yukarı yaştaki kısmını kapsamaktadır. İşgücü= İstihdam Edilenler + İşsizler İşsizlik Oranı=İşsizler/İşgücü×100 Türkiye'de işgücü piyasasının temel veri kaynağı Türkiye İstatistik Kurumu tarafından hazırlanan Hanehalkı İşgücü Anketidir. Hanehalkı İşgücü Anketi'nde son olarak 2021 yılında önemli bir düzenleme gerçekleştirilmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun işsizlik oranının tek başına işgücü piyasasını ölçmede yeterli olmayacağı görüşüyle alternatif işgücü göstergeleri belirlemiştir. Bu göstergeler işsizlik oranı (LU1), zamana bağlı eksik istihdam ile işsizliğin bütünleşik oranı (LU2), işsiz ve potansiyel işgücünün bütünleşik oranı (LU3) ve atıl işgücü oranı (LU4)" dır. Zamana bağlı eksik istihdam, referans haftasında istihdamda olup fiili olarak 40 saatten daha az süre çalışmış olmasına karşın daha fazla süre çalışmak isteyen kişilerdir. Potansiyel işgücü ise, referans haftasında istihdamda ve işsiz olmayan çalışma çağındaki kişilerden; iş arayan ancak kısa süre içerisinde işe başlayabilecek durumda olmayanlar ile iş aramadığı halde çalışma isteği olanlardan oluşur.

İŞSİZLİK TÜRLERİ

İradi İşsizlik-Gayri İradi İşsizlik İradi işsizlik, insanların gönüllü olarak çalışmama halini ifade eder. İradi işsizlik iş aramamak, aramaktan vazgeçmek, ümidi kırılmak gibi davranışların sonucunda kişilerin çalışma hayatının dışında kalmasına yol açar. Gayri iradi işsizlik bir kişi çalışmak istediği halde iş bulamadığında ortaya çıkmaktadır. Yani kişi isteksizce iş piyasasının dışında kalır. Gizli İşsizlik-Açık İşsizlik Bir iş yerinde ya da tarımsal işletmede çalıştığı halde toplam üretime katkısı olmayan kişilerin oluşturduğu işsizlik türü gizli işsizliktir. Gizli işsizlik en çok kamu sektöründe görülmektedir. Açık işsizlik çalışma gücü ve isteğinde olmasına karşın cari ücret seviyesinde iş arayıp bulamayanların oluşturduğu işsizlik tanımıdır. Friksiyonel (Arızı) işsizlik Piyasada iş sıkıntısı olduğu için değil, iş bulmanın zaman alması nedeniyle işsiz kalanların oluşturduğu işsizlik türüdür. Yapısal işsizlik Tüketicilerin talep yapısındaki değişim ve üretim teknolojilerindeki değişimlere uyum sürecinin neden olduğu işsizliğe, yapısal işsizlik denilmektedir. Konjonktürel (Devrevi) işsizlik Talepteki daralama sonucu ortaya çıkan talep yetersizliğinden kaynaklı yaşanan işsizlik türüne konjonktürel işsizlik denir. Mevsimlik işsizlik Mevsimsel işsizlik mevsimsel nedenlerle yapılan işin döneminin bitmesinden dolayı işsiz kalanların oluşturduğu işsizliktir. Tarım ve inşaat sektöründe sıklıkla görülür. Sürekli Durgunluk İşsizliği Sürekli durgunluk işsizliğinin temel nedeni ekonomik yapıda görülen durgunluktur.

TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Devletçi Yıllar: Dönemin toplumsal alandaki en önemli gelişmelerinden biri 1936 yılında 3008 Sayılı İş Yasası'nın çıkarılmasıdır. Bu dönemde sanayi işletmeleri hem nitelikli hem de niteliksiz işçi bulma konusunda sorun yaşamışlardır. 1946-1960 Dönemi: II. Dünya savaşı sonrasındaki dönemde yaşanan hızlı nüfus artışı ve kentleşme ile beraber ücret karşılığı çalışanlar arttı. İşçi sayısındaki artışla birlikte sendika üyesi işçi sayısında da artış yaşanmıştır. Bu dönemin önemli özelliklerinden bir de işgücü arzı işgücü talebini aştığı için ilk kez kentlerde açık işsizliğin ortaya çıkmasıdır. 1960-1980 Planlı Kalkınma Dönemi: Kalkınma planlarının ekonomik hayata yön verdiği bu dönemde öncelikli hedef büyüme hızı ve sanayileşme olmuş, istihdamın artırılması yönünde politikalara yer verilmemiştir. Diğer yandan 1970'li yıllarda dünya genelindeki yüksek işsizliğe rağmen ülkemizde yurtdışına işçi gönderilmesi işsizliği hafifleten bir gelişme olmuştur. 1980- 2000 Dışa Açılma Dönemi: 1980 sonrası dönemde devletin daralma ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesi stratejisi istihdam üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ayrıca 1980 yılında ekonomide yapısal değişimi başlatan kararlar ile işgücü hızla tarım sektöründen sanayi sektörüne kaymaya başlamış ve işgücünün sektörel uyumda yaşadığı sorunlar işsizlik oranını artırmıştır. 1994, 1999 ve 2001 yıllarındaki krizlerle birlikte üretimde kapasite kullanım oranı ve istihdam oranı düşmüştür. 2000-2013 Dönemi: 2008 Küresel kriz sonrasında hem ulusal hem de küresel anlamda yaşanan gelişmeler işsizlik oranlarında sıçramalara yol açmıştır. 2001 Krizi sonrasında kalıcı olarak yüksek düzeylerde kalan işsizlik oranı 2009 yılında %14 olarak 2000 yılı sonrasında yaşanan en yüksek orana ulaşmıştır. İşgücü İstatistiklerinde Yeni Güncellemeler Sonrası Dönem: 2010-2018 döneminde düşük oranda da olsa toparlanmaya başlayan istihdam oranı 2018 yılı sonrası yeniden düşüşe geçerek Covid-19 pandemisinin etkisiyle 2020 yılında %42,8'e kadar inmiştir. Cinsiyet ve yaş gruplarına göre işsizlikte, tüm yaş gruplarında kadınlarda işsizlik oranı erkeklerden yüksektir. Eğitim durumuna göre bakıldığında 2014-2020 yılları arasında en yüksek işsizlik oranı ilköğretim mezunlarında görülmektedir. Yükseköğretim mezunları kadınlarda işsizlik oranı erkeklere kıyasla oldukça yüksektir.

TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİN NEDENLERİ

Nüfus Artışı ve Kentleşme Emek arzını belirleyen temel unsur mevcut nüfus stoku yada nüfus artış hızıdır. Türkiye'de nüfus artış hızı ve dolayısıyla emek arzı artış hızının yüksek olmasına karşın emek talebinin aynı hızla artmadığı görülmektedir. Tarım sektöründeki istihdamın yeterli düzeyde azalmaması Türkiye'de istihdamda artış olmasına karşın işsizlik oranında artış yaşanmasının nedenlerinden biri de tarım sektöründeki yüksek istihdam oranıdır. Tarım kesiminin GSYH'ya katkısının azalmasıyla birlikte tarımda çalışan yada çalışıyor gibi görünenler işsizler sınıfına dahil olacaktır. Tarım sektöründe istihdam oranı giderek azalmasına karşın 2020 yılında %17,6 oranı ile halen yüksek düzeydedir. Küreselleşme Küreselleşmenin getirdiği dönüşüm süreci her alanda olduğu gibi işgücü piyasası üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Baş döndüren bir hızla ilerleyen teknolojik gelişme süreci mevcut işgücünün kendini güncellemesini zorunlu kılmaktadır. Ulusal Tasarruf Yetersizliği Yetersiz ulusal tasarruf düzeyi yatırımların düşük olmasına yol açmaktadır. Çünkü istenilen yatırım ve büyüme düzeyine sadece iç kaynaklarla ulaşılması mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla işgücü artışını emecek düzeyde iş alanı yaratılamamaktadır. İstihdamsız Büyüme “İstihdam yaratmayan büyüme” kavramı işsizliği önlemek için ekonomik büyümenin tek başına yeterli bir gösterge olmayacağını göstermektedir. İstihdam yaratmayan büyümenin arkasında yatan nedenlerden biri üretimde verimlilik artışıdır. Göç İşgücü piyasasındaki coğrafi eşitsizlikler genellikle işçileri daha iyi fırsat arayışından dolayı göç etmeye sevk eder. Özellikle kırsal-kentsel eşitsizliklere teknolojik değişiminde eşlik ettiği dönüşümlerin gelecekte daha da kötüleşmesi beklenmektedir. Ülkemizde yaşanan en önemli göç sorunlarından biri de jeopolitik konumumuzdan ve siyasi konulardan dolayı Suriyeli göçmen sayısındaki önemli artıştır. 2021 yılının Ekim ayı itibariyle Suriyeli göçmen sayısı 3.723.674 olarak belirlenmiştir. Genç İşsizliği Son yıllarda genç işsizlik oranında görülen artışın bir kısmı demografik değişikliklere ve işgücü piyasasının etkin çalışmamasına bağlıdır. Bu geçiş süreciyle birlikte işgücüne katılım oranları ve işgücünün nitelikleri de değişim süreci yaşamaktadır. İşsizlik oranındaki artışta genç işsizlik oranının yüksek olmasının önemli bir payı bulunmaktadır. Teknolojik Değişim Teknolojik gelişmenin hızla üretim sürecine girmesiyle beraber üretimde otomasyon dönemi başlatmıştır. Bununla beraber emek kullanımını azalmış ve istihdam düzeyi düşmüştür. Bu olgu teknolojik işsizlik olarak adlandırılmaktadır. Diğer Nedenler Bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları Siyasi ve Ekonomik İstikrarsızlık Eğitim politikası sorunları, İşgücü kalitesi ve niteliğinin sanayinin ihtiyaçlarını karşılayamaması, Kapasite kullanım oranlarının yetersizliği

TÜRKİYE'DE İŞSİZLİKLE MÜCADELE POLİTİKALARI

Pasif işgücü piyasası politikalarında temel hedef, bireyin işsiz kaldığı dönemde ekonomik güvence sağlarken, aktif işgücü piyasası politikalarının temel hedefi bireyin istihdama katılmasını sağlamaktır. Pasif İstihdam Politikaları Kapsamında İşsizlikle Mücadele Pasif iktisat politikalarında temel amaç bireyin işsiz kaldığı dönemlerde gelir güvencesinden mahrum kalması nedeniyle doğrudan gelir desteği sağlamaktır. İşsizlik Sigortası İşsizlik fonuna belirli bir süre prim ödeyenlerin işsiz kalma durumunun ortaya çıkması halinde çalışanların alım güçlerinin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Ülkemizde işsizlik sigortası, kendi istek ve kusuru dışında işsiz kalan, hizmet akdinin feshedildiği tarihi izleyen

günden itibaren 30 gün içinde Türkiye İş Kurumu (İŞKUR)'na şahsen veya elektronik ortamda başvuran ve prim ödemelerini yerine getirmiş olan sigortalı çalışanlara maddi ödenek sağlamaktadır. İşsizlik Yardımını İşsizlik yardımları, işsizlik sigortasından yararlanamayan işsiz bireylere yönelik bir uygulamadır. Verilen yardımlar işsizlik sigortası kapsamında bireylerin eline geçen miktarlardan daha düşüktür. Kısa Çalışma Ödeneği İşyerlerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak en az üçte bir oranında azaltılması veya süreklilik koşulu aranmadan işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen en az dört hafta süreyle durdurulması hallerinde işyerindeki sigortalılara çalışmadıkları dönem için, üç ayı aşmamak kaydıyla, kısa çalışma ödeneği sistemi kapsamında gelir sağlanmaktadır. Ücret Garanti Fonu Sigortalıları hizmet akdine tabi olarak çalıştıran işverenin konkordato ilan etmesi, işveren için aciz vesikası alınması, iflası, iflasın ertelenmesi nedenleri ile işverenin ödeme gücüne düştüğü hallerde geçerli olmak üzere, işçilerin iş ilişkisinden kaynaklanan üç aylık ödenmeyen ücret alacaklarını karşılamak amacıyla oluşturulmaktadır. Aktif İstihdam Politikaları Kapsamında İşsizlikle Mücadele İŞKUR aktif istihdam politikaları kapsamında uyguladığı temel faaliyetleri; mesleki eğitim kursları, işbaşı eğitim programları ve toplum yararına programlardan oluşmaktadır. Temel faaliyetlere ek olarak aşağıdaki program ve projeler uygulanmaktadır: Mesleki Eğitim Programları İŞKUR aktif işgücü programı kapsamında mesleki eğitim kursları düzenlemektedir. Neticesinde deneyim kazanan kursiyerler istihdam garantili veya garantisiz programlarla iş sahibi olabilmektedir. İşbaşı Eğitim Programları İşbaşı eğitim programı, kuruma kayıtlı işsizlerin yine kuruma kayıtlı işyerlerinde, sahip oldukları teorik bilgileri uygulama yaparak pekiştirmeleri veya mesleki deneyim kazanmaları amacıyla gerçekleştirilen programlardır. Toplum Yararına Programlar Toplum yararına programlar, işsizliğin yoğun olduğu dönemlerde veya yerlerde toplum yararına bir iş ya da hizmetin gerçekleştirilmesi aracılığıyla özellikle istihdamında zorluk çekilen işsizlerin işgücü piyasasına uyumlarına destek sağlamaktadır. Girişimcilik Eğitim Programı Kişilerin kendi işlerini kurma ve geliştirmeleri amacıyla verilen eğitim programlarıdır.

İzmir İktisat Kongresi ve Sanayi Planları Dönemi İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında 1.135 üyenin iştirakiyle toplanmıştır. Bu toplantıda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yılında uygulanan ekonomi politikaları belirlenmiştir. Yerli girişimci yetiştirme hedefi Cumhuriyet hükümetleri tarafından benimsenmişti. Nitekim İstanbul'un işgali sürerken ve Cumhuriyet'in ilanından önce toplanan bu kongre tacir, çiftçi, sanayici, işçi, köylü gibi farklı toplum sınıflarını bir araya getirerek sivil toplum örgütü görünümü yaratmıştı. Ancak 1923'te Türk Ticaret Salnamesi hazırlamak için yapılan bir araştırma, bütün çabalara ve savaşın yabancılar ve azınlıkları bir miktar göç ettirmiş olmasına rağmen, Müslüman-Türk girişimcilerin yine de ihmal edilebilir bir azınlık olduğunu göstermiştir. Müslüman-Türkler 1922 yılında, İstanbul'daki 4.000 dolayında firmadan yalnızca yaklaşık 1.000'ine sahiptiler. Bu ayrımı, İstanbul'un Ankara hükümetinin egemenliği altına girmesiyle iktisadi alanda başlatılan millileştirme hareketi kapsamında Milli Türk Ticaret Birliği'nin kuruluşunda belirleyici olmuştur. I. Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1934-1938 yılları arasında uygulanmıştır. Devlet ekonomik sisteme dâhil olmuş ve devlet işletmeciliği başlamıştır. Planın 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe girmesiyle toprak reformu gerçekleştirilerek tarım desteklenmiş, hammaddesi yurtiçinden karşılanacak sanayi kuruluşları ile devlet sahipliğinde kuruluşlar kurulmuştur. II.Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) İkinci sanayi planı, Celal Bayar başkanlığında 20-24 Ocak 1936'da toplanan Sanayi Kongresinde ele alınmış ve burada alınan kararlar çerçevesinde hazırlanmıştır. İkinci plan, birinci beş yıllık sanayi planına göre daha kapsamlı hazırlanmıştır. Uygulanması düşünülen ikinci sanayi planı ilk etapta beş yıl olarak hedeflenmiş olsa da II. Dünya savaşının başlamasıyla birlikte önce dört yıla indirilmiş, savaş koşullarının ağırlaşması nedeniyle söz konusu plan uygulamadan kaldırılmıştır. İvedili Sanayi Planı II. Dünya savaşı döneminde yaşanan ekonomik zorluklar genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma ve ilerleme düşüncesinin geri plana atılmasına neden olmuştur. Yaşanan süreçler nedeniyle yarım kalan planlama çalışmaları 1946 yılında İvedili Sanayi Planının hazırlanmasını sağlamıştır. Vaner Planı Vaner Planı için Başbakan Recep Peker hükümeti tarafından yeni bir plan yapma görevi 1947 yılının Şubat ayında İktisat vekâleti baş müşaviri Süleyman Vaner'e verilmiştir. Planı yapacak olan ekip 1931 yılından kurulan Türk İktisatçılar Cemiyetinin devamı niteliğinde sayılacak Türki Ekonomi Kurumu üyelerinden oluşturulmuştur. 1.Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) Plan 1963-1967 döneminde uygulanmış, % 7 olarak hedeflenen büyüme hızı dönem sonunda % 6,5 olmuştur. Bu durum ekonomideki tarımın ağırlığından kaynaklanmıştır. 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) 1968-1972 arasını düzenleyen İkinci Beş Yıllık kalkınma planı hedef ve stratejilerinde, sanayileşmeye birinci plana göre daha çok yer verilmiştir. Birinci plan döneminde, sanayi sektörünün ekonominin sürükleyicisi olduğu düşünülmüştür. Sanayileşmenin hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirebilmek adına önemli olduğu kabul edilmiştir. 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) Bu planında beş yıllık olması gerekirken bu plan 1973-1995 yıllarını kapsayan 22 senelik yeni bir stratejinin ilk bölümü şeklinde hazırlanmıştır. Bu duruma sebep olarak, Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılmamız ile planlama sürecinde karşılaşılan sorunlar ve kazanılan tecrübeler gösterilebilir. 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) 1979-1983 döneminde uygulanmıştır. Planda % 8,0'lık bir büyüme hızı hedeflenmiştir. 4. BYKP krize karşı istikrar programları uygulanması nedeniyle askıya alınmış, 24 Ocak 1980 kararları sonrasında ise tamamen iptal olmuştur. 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) Bu planının amacı; Türk milletinin refahının yükseltilmesi, verimlilik ve ihracat artışını teşvik ederek ülke potansiyelini değerlendiren, milli savunma gereklerine uygun bir sanayi üretimi payının artırılması, istihdamı artırarak genç işsizliğinin azaltılması, gelir dağılımında adaletin sağlanması, kalkınmanın tüm yörelere yayılması ve sosyal altyapı ile ekonominin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990 -1994) Altıncı beş yıllık kalkınma planı 1990-1994 döneminde uygulanmıştır. Planda büyüme hızı % 7,0 olarak öngörülmüş fakat gerçekleşen büyüme % 3,7 olmuştur. Büyüme 1994 yılında yaşanan kriz nedeniyle düşük oranda kalmıştır. 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) Bu plan, 1996-2000 döneminde uygulanmıştır. Planda büyüme hızının % 5,0- 6,6 aralığında olacağı öngörülmüş fakat gerçekleşen büyüme % 4,5 olmuştur. Bu durumun sebebi ise 2000 Kasım krizidir. Dönem boyunca yatırımlarda özel sektörün payı arttırılamamış, kamu sektörünün payı da azaltılamamıştır. Vergilerin GSMH içindeki payı 1996 yılı hariç diğer yıllarda hedeflenen düzeyin üzerinde gerçekleşmiştir. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2001-2005 döneminde uygulanan planda büyüme hızı %6,5 olarak hedeflenmişse de 2001 yılında yaşanan kriz nedeniyle 2001 yılı büyüme hızı eksi 5,7 olmuştur. 2002

sonrası ekonomik reformlar neticesinde büyüme hızı pozitif dönmüştür. İhracatta yıllık ortalama % 11, ithalatta ise yıllık % 10 artış oranı hedefleri dönem boyunca gerçekleştirilememiştir. 9. Kalkınma Planı (2007-2013) Tüm planlar genelde beş yıllık hazırlanırken, bu plan yedi yıllık bir süreyi kapsamıştır. Bir diğer özellik de, planı hazırlayan hükümet plan süresince iktidarda kalmıştır. Bu durum plana istisnai bir özellik kazandırmaktadır çünkü genelde planı hazırlayan parti plan döneminde iktidarda olamamıştır. Planda senelik ortalama yüzde 7 reel büyüme hedeflenmiş fakat senede ortalama yüzde 3,6 büyüme hızı yakalanabilmiştir. 10. Kalkınma Planı (2014-2018) Plan döneminde uygulanacak politikalarla büyümenin yüzde 5,5 artması hedeflenmiştir. 2016 yılında Türkiye ekonomisi yüzde 2,9 büyümüştür, bunun nedeni 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimidir. Fakat 2017 yılında ekonomi hızla düzelen hedeflenen büyüme rakamının üzerinde 7,4 olarak gerçekleşmiştir. Plan döneminde sadece 2017 yılı büyüme rakamı hedeflenen düzeyin üzerinde olmuşken, plan döneminde sadece Cari denge hedeflenen rakamların üzerindedir. 11. Kalkınma Planı (2019-2023) Bu plan diğer planlara göre hazırlık aşamasında farklılık arz etmektedir. Şöyle ki, İlk dokuz kalkınma planı, Devlet Planlama teşkilatı tarafından hazırlanmışken, 2011 yılında DPT, Kalkınma Bakanlığı olarak yeniden organize edilmiştir. 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçilmesi ile birlikte Kalkınma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığının Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü birleştirilerek Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Strateji ve Bütçe Başkanlığı oluşturulmuştur. Onuncu Kalkınma planı, Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmışken, On birinci kalkınma planı Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır. Aynı zamanda plan Cumhurbaşkanlığı Hükümet sisteminin ilk kalkınma planıdır. 15 yıllık bir perspektifin ilk beş yıllık dilimi olarak tasarlanmıştır.

TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER BİLANÇOSUNDAKİ GELİŞMELER KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Küreselleşmeyle birlikte dünyada dış ticaret giderek ivme kazanmıştır. Bunun sonucunda da dış ticaretini başarılı bir şekilde devam ettirebilen ülkeler milli gelirlerini ve refah seviyelerini artırmayı başarmışlardır. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin dünya ticaretinde önemli bir yer edinebilmesi ve uluslararası rekabet içinde konumunu güçlendirebilmesi için oluşumları iyi analiz ederek gerekli politika önerilerini geliştirmesi gerekmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'li yıllara kadar Türkiye'nin dış ticaret yapısı, kendi kendine yeterli bir ekonomik yapı oluşturmak amacıyla uzun bir süre korumacı ve müdahaleci bir dış ticaret politikası şeklindedir. . Dış Ödemeler Bilançosu Bir ülkenin dış ödemeler dengesi ile temel makroekonomik değişkenleri arasında karşılıklı ve sıkı bir ilişki vardır. Öncelikle, ülkenin döviz gelir ve giderleri arasında sürdürülebilir bir denge ilişkisinin varlığı, o ülkenin ekonomik ve mali itibarının önemli bir göstergesidir. Ülkenin fiyatlar genel seviyesi, milli gelir ve istihdam düzeyi, işsizlik oranı ve benzeri birçok değişkenleri ile ödemeler dengesinin genel durumu ve bazı ana hesap grupları arasında sıkı bir ilişki vardır. Dış ödemeler bilançosu, bir ülkedeki yerleşik sakinlerin, yabancı ülkelerdeki yerleşik sakinlerle belirli bir dönem içerisinde (genellikle bir yıl) gerçekleştirdikleri her türlü ekonomik işlemlerin sistematik bir şekilde kaydedilmesidir. . Ödemeler Bilançosunun Ana Hesap Grupları Ödemeler bilançosu bir dönem boyunca dış dünya ile gerçekleşen tüm işlemleri içermesine rağmen, borçlu ve alacaklı işlemlerin ortak özelliklerine uygun belirli hesap gruplarına ayrılmış olması, kolay takip edilebilir olmasını sağlamaktadır. Başlangıçta daha çok malların ihracatı ve ithalatından oluşan bu işlemler, günümüzde hizmet ticaretinin ve uluslararası sermaye hareketlerinin artması ile çeşitlenmiştir. Dolayısıyla ödemeler bilançosunun ana hesap grupları; cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, resmî rezervler hesabı ve istatistik farkları gösteren istatistiki farklar hesabı olmak üzere dört ana gruptan oluşmaktadır. Ödemeler bilançosunun en önemli hesap grubu, Cari İşlemler Hesabı'dır. Ülkenin gerçekleştirdiği tüm mal ve hizmetlerin ihracatı ve ithalatının parasal karşılıkları bu hesapta yer almaktadır. Cari işlemler hesabı, aynı zamanda bir ülkenin dış dünyaya karşı rekabet gücünün de bir göstergesidir. Cari işlemler hesaplarının alacaklı ve borçlu kısımları toplamı arasındaki farka, "cari işlemler bilançosu" veya "cari işlemler dengesi" adı verilir. Cari işlemlerin alacaklı kısmının borçlu kısımdan büyük olması durumunda bir cari işlem fazlası oluşurken tersi durumda, bir cari açık söz konusu olur. Bilançolar açısından ele aldığımızda, cari işlemler bilançosu; dış ticaret bilançosu, hizmetler bilançosu, uluslararası faktör gelirleri bilançosu ve tek-yanlı transferler bilançosu olarak dört alt bilançodan oluşmaktadır. Uluslararası mal ticareti, ekonomik nitelik taşıyan malların ihracatı ve ithalatını ifade eder. Mal ticareti yerine görünür ticaret de denilmektedir. Mal ticareti, üretim, istihdam, teknoloji, verimlilik ve uluslararası rekabet gücünü yansıttığı için bir ülkenin sanayileşme ve kalkınma seviyesinin önemli bir göstergesidir. Uluslararası mal ticaretinin bilançosu, dış ticaret bilançosu olarak adlandırılır. Bir ülkenin dış aleme yaptığı tüm hizmet satışları ve dış alemden yaptığı tüm hizmet satın alımları da cari işlemler hesabına kaydedilir. Hizmet ticaretinin bir diğer adı da görünmez ticarettir. Günümüzde bilgi ve haberleşme teknolojilerinde yaşanan yoğun gelişmeler ve dış ticareti serbestleştiren uygulamalar nedeniyle, dış ticarete konu olan hizmet ürünlerinin miktar ve kapsamını büyük ölçüde artırmıştır. Uluslararası Faktör Gelir ve Giderleri: Ülkede yerleşik kişilerin yurt dışında yaptıkları doğrudan yatırımlardan sağladıkları kârlar veya dış mali yatırımlardan elde ettikleri faiz ve temettü kazançları ile açılan dış kredilerin faiz gelirleri bu grupta yer alır ve alacaklı işlemler olarak dış alem faktör gelirleri arasına kaydedilir. Tek-Yanlı Transferler: Ülkeler arasında bağış ve hibe şeklinde yapılan işlemler bu grupta yer almaktadır. Karşılığında hiçbir ödeme gerekmediği için, bu tür işlemlere tek yanlı veya karşılıksız transfer denilmektedir. Tek yanlı transfer, bağış yapanın kişiliğine göre resmî ya da özel nitelikte olabilmektedir. Sermaye hesabı altında kaydedilen kalemleri üretilmeyen ve finansal olmayan varlıkların edinimi ve elden çıkarılması ile sermaye transferi yoluyla oluşan akımları kapsamaktadır. Bunlar göçmen transferleri ve fikrî mülkiyet hakları ile ilgili olup, oldukça önemsiz miktarlardaki transferleri içerir. Uluslararası sermaye hareketlerinin asıl bölümü artık finans hesabında takip edilmektedir. Uluslararası sermaye hareketlerin işlendiği finans hesabı, uzun süreli sermaye ve kısa süreli sermaye şeklinde ikiye ayrılabilir. Resmî rezervler hesabı, yukarıda açıklanan ve otonom nitelikteki cari işlemler ve sermaye işlemleri sonucunda ülkenin resmî rezervlerinde ortaya çıkan değişimleri göstermektedir. Bir anlamda bu işlemlerin ülkenin döviz ve döviz benzeri finansal varlıkları üzerindeki sonuçlarını yansıtmaktadır. Resmî rezervler, merkez

bankasının döviz rezervleri yanında, altın ve IMF'nin net alacaklı rezerv pozisyonları ve Özel Çekme Hakları-SDR gibi kaynaklarından oluşur. Ancak çoğu ülke açısından bu kaynaklar içinde önemli yeri döviz rezervleri, özellikle de ABD doları, Euro, Sterlin ve Yen gibi paralar tutmaktadır. İstatistiki farklar, ödemeler bilançosu istatistiklerini muhasebe kayıtları anlamında denkleştirmek amacıyla kullanılmaktadır ve tek bir kalemden oluşan bir kayıttır. Buna bazen net hatalar ve noksanlar hesabı da denilir. . Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu Türkiye'nin ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında, mal ticaretinde sürekli ithalatın ihracattan fazla olması sonucu mal ticaretindeki oluşan dengesizlik nedeniyle genellikle cari işlemler hesabı açık vermektedir. Türkiye'nin genel olarak ithalatının ihracatından fazla olması bu açığın nedeni olarak ifade edilebilir. Cari işlemlerde turizm, taşımacılık vb.den oluşan hizmet ticareti kısmı ise sürekli fazla vermektedir. Bunu sağlayan, Türkiye'nin turizm gelirlerinin, turizm giderlerinden fazla olmasıdır. Benzer şekilde karşılıksız transferler hesabı da fazla vermektedir. Çünkü yurt dışından işçi gelirleri bu hesaba kaydedilmektedir. Hizmetler ve karşılıksız transferler kısmındaki fazlalıklar sayesinde, cari işlemler açığı bir miktar azalmaktadır. Türkiye, uzun yıllardan beri ekonomi için ihtiyaç duyduğu dövizleri ekonomisinin doğal işleyişiyle, yani bir anlamda cari işlem gelirleriyle karşılamakta güçlük çeken bir ülke görünümündedir. Mal ve hizmet ticaretinin ve faktör gelirlerinin toplamını oluşturan cari hesap genellikle açıklar vermekte ve bazen bu açıkların finansmanında sorunlar yaşanmaktadır. Cari açığın en yüksek seviyelere ulaştığı yıllar genellikle ulusal para biriminin aşırı değerlendiği dönemlerdir. Bu dönemlerde ülkede uygulanan harcama genişletici politikalar, cari işlemler açığının temel nedeni gibi görünmektedir. Özellikle seçim öncesi dönemlerde cari işlemler açığı diğer yıllara göre daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmektedir. Kuşkusuz, bazı yıllarda olumsuz küresel çevre cari açıkları artırmaktadır.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARI

1923-1929 Dönemi Liberal politikaların tercih edildiği bu dönemde bütçede denklik esas alınmış, bütçe açığı ve bundan kaynaklanan iç ve dış borçlanmadan kaçınılmıştır. Aşar vergisinin kaldırıldığı 1925 yılı hariç bu dönemde bütçe fazla vermiştir. 1930-38 Devletçilik Dönemi 1930-38 döneminde uygulanan iktisat politikalarının ana ilkeleri, ılımlı devletçilik ile denk bütçe, düzgün ödeme, TL'nin değerini muhafaza etme ve altın kural uygulamalarıdır. Bu dönemde, genel olarak mali disiplinin sürdürülmüştür. 1939-1945 Savaş Yılları 1940'larda savunma harcamalarının artması nedeniyle denk bütçe politikasından taviz verilmiş ve yeni gelir kaynakları aranmaya başlanmıştır. Bazı vergilerin oranları yükseltilirken yeni vergiler konulmuştur. Ancak üretim daralması ve askeri harcamalar nedeniyle bütçe dengesi bozulmaya başlamıştır. 1946-1960 Savaş Sonrası Bu dönemde özel sektör daha fazla teşvik edilmiş ve dış borçlanmaya yönelim başlamıştır. Yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi ve tarıma dayalı iktisadi büyüme stratejisinin benimsenmesi şeklinde radikal dönüşümler yaşanmıştır. Siyasal alanda çok partili sisteme geçilmesiyle Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Sıkı para ve maliye politikası ile özetlenebilecek muhafazakar politikalar 1950 yılından sonra değişmiştir. Hızlı büyüme hedefi nedeniyle uygulanan politikalar sonucunda DP döneminde bütçe genellikle açık vermiştir. Enflasyonla birlikte ekonomik aktivitedeki bozulma nedeniyle, 1958 yılında istikrar programı uygulanmış ve ekonomide bir miktar iyileşme sağlanmıştır. 1961-1979 Planlı Kalkınma Dönemi 1963-1967 dönemi, yüksek büyüme ve fiyat istikrarının olduğu bir dönemdir. 1970 yılından sonra KİT'lerin işletme zararları ve bütçe açıkları nedeniyle kamu harcamalarındaki artış, özellikle 1971 yılından sonra bütçe disiplinini bozmuş ve ek finansman ihtiyacını artırmıştır. Ek finansman ihtiyacı parasal genişlemeyi artırmış ve enflasyonist baskı artmıştır. 1974 yılı petrol kriziyle birlikte dünyada başlayan ekonomik durgunluk ve artan işsizlik Türkiye'yi de etkilemeye başlamıştır. Ekonomik konjonktürdeki kötüleşme sonucunda 1978 ve 1979 istikrar programları uygulanmış ancak hükümet değişikliği nedeniyle başarılı olamamıştır. 1980-1989 Dönemi 1970'lerin sonunda ekonomideki sorunlar 1978 ve 1979 istikrar tedbirleriyle çözülemeyince 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri uygulanmaya başlamıştır. 1980-1983 döneminde uygulanan daraltıcı maliye politikaları sonucu bütçe açığı, dış ticaret açığı ve enflasyonda gerilemeler olmuş ve ekonomi görece bir rahatlama içine girmiştir. 1983 yılında Özal iktidara gelmiş ve sıkı maliye politikası giderek terk edilmiştir. Bütçe açıkları artmaya başlamış, açıklar iç ve dış borçlanmayla ve TCMB kredileriyle finanse edilmiştir. 1984-1989 döneminde kamu harcamalarındaki önemli artışlar bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur. Bu dönemde para politikaları ön plana çıkarılmıştır. 1990-1999 Dönemi 1990'lı yılların ilk yarısında kamu harcamalarının artmasına karşılık kamu gelirleri yeterince artırılmaması kamu kesimi açıklarının büyümesine neden olmuştur. 1991 yılı sonunda erken seçim kararıyla uygulanan genişleyici maliye politikası kısa süreli bir canlanma yaratmıştır. Erken seçimle oluşan koalisyon Dengeleme, Onarım ve Canlandırma Programı adıyla birtakım planlamalar yapmıştır. Planlanan tedbirlere rağmen bütçe açıklarındaki artışın bir kısmı para basılarak MB tarafından finanse edilirken, kalanı yüksek faizli iç borçlanmayla karşılanmış ve kamu kesimi borç yükü artmıştır. 1994 yılında kamu maliyesinin temel göstergeleri olan konsolide bütçe açıkları ekonomide mali anlamda önemli bir sorun kaynağı olmuştur. Ödemeler bilançosu açıkları ve enflasyon rekor düzeye ulaşmıştır. Bu olumsuz gelişmeler sonucunda 1994 yılında ekonomik kriz ortaya çıkmış ve 5 Nisan istikrar tedbirleri alınmıştır. 1997 yılına gelindiğinde konsolide bütçenin denk olması öngörülmüş ve bunun için harcamaların reel olarak daraltılması ve bütçe gelirlerinin ise geliştirilmesi hedeflenmiştir. 1998 Haziran ayında IMF ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşması sonucunda kamu maliyesi göstergeleri revize edilmiştir. 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri Türk ekonomisini de etkilemiş ve ihracat olanakları azalmıştır. 1999 yılında erken seçim ve deprem nedeniyle bütçe disiplini bozulmuş ve yılın sonuna doğru ekonomi küçülme dönemine girmiştir. Yeni koalisyon hükümeti ekonomideki kötü gidişi önlemek ve dış kaynak bulmak amacıyla 9 Aralık 1999'da IMF ile Enflasyonla Mücadele Programı imzalamıştır. 2000 ve Sonrası Dönem 9 Aralık kararları, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ile tam olarak uygulama alanı bulamamış ve 2001 yılından sonra mali piyasalardaki dalgalanmaları önlemek ve borçların sürdürülebilirliğini sağlamak için TL yabancı para birimleri karşısında dalgalanmaya bırakılmıştır. Ardından 14 Nisan 2001'de GEGP açıklanmıştır. GEGP ile kamu kesiminin borçlanma ihtiyacının azaltılması ve GSMH'nin %6.5'i oranında faiz dışı fazla yaratılması temel kamu maliyesi politikası olarak belirlenmiştir. GEGP ile ekonomide güven ve

istikrar önemli ölçüde sağlanmıştır. 2008 küresel krizi, reel sektörü ve beklentileri olumsuz etkilemiştir. Krizin etkilerini hafifletmek için başlangıçta para politikası tedbirleri alınmış ancak yetersiz kalınca maliye politikası önlemleri devreye girmiştir. Böylece Türkiye ekonomisi, 2009 yılının ikinci çeyreğinden itibaren toparlanma sürecine girmiş ve 2011 yılında Avrupa’da en hızlı büyüyen ekonomi olmuştur. 2015 yılında darbe girişimi ve 2016 yılının son çeyreğinde meydana gelen daralma sonrasında ekonomiyi canlandırmak amacıyla genişletici maliye politikası uygulanmaya başlanmıştır. 2019 Aralık ayında başlayan COVID-19 salgını ekonomide daralmaya neden olmuştur. Türkiye’de genişletici maliye politikaları ile krizin etkilerini hafifletmeye çalışmış ve bütçe giderleri artarken özellikle vergi gelirlerinde azalma nedeniyle bütçe açığı artmıştır. **TÜRKİYE EKONOMİSİNDE UYGULANAN PARA POLİTİKALARI**

1923-1929 Dönemi Cumhuriyet kadroları paranın milli iradenin yönetiminde olmasını bağımsızlığın bir gereği olarak kabul etmiş ve siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla desteklemek amacıyla TCMB kurulmuştur. Kuruluş Kanununa göre TCMB’nin temel amacı, ekonomik kalkınmanın desteklenmesidir. 1929 yılına kadar, sağlam ve istikrarlı para ilkesi önceliğinde anti-enflasyonist para politikası izlenmiş ve para arzı çok fazla değiştirilmemiştir. 1930-1938 Devletçilik Dönemi Hükümet, ekonomik sorunların çözümü ve kalkınmanın hızlanması için para politikasını bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Yeni kaynak ihtiyacı kredi kanalı ile karşılanmış ve kamu kesiminin MB kredileri içindeki ağırlığı artmıştır. 1939-1945 Savaş Yılları Dönemi 1940’larda artan savunma harcamaları ve bütçe açıkları, finansman ihtiyacı ortaya çıkarmış ve MB kaynaklarına sıkça başvurulmuştur. Emisyon hacmi ve enflasyon artmıştır. 1946-1960 Dönemi Savaş Sonrası 1950 yılında çok partili sisteme geçişle birlikte genişleyici politikalar uygulanmaya başlamış ve bütçe açıkları artmıştır. Açıkların finansmanı, iç piyasadan borçlanarak ve MB kaynaklarına başvurularak karşılanmaya çalışılmıştır. 1950-1953 döneminde para arzındaki artış üretimi de artırdığı için sorun oluşturmamış ancak 1954’den sonra üretim artışları sınırlı kalınca enflasyonu besleyen bir unsura dönüşmüştür. Alınan tedbirlere rağmen enflasyonla birlikte ekonomik aktivitedeki bozulma nedeniyle 1958 istikrar programı uygulamaya konulmuştur. 1961-1979 Planlı Kalkınma Dönemi 1958 istikrar tedbirlerinin özellikle bütçe açıkları konusunda beklenen ölçüde etki göstermemesi nedeniyle kontrollü para politikası dönemine geçilmiştir. 1963-1967 döneminde, enflasyonist baskının azaltılmasını sağlamaya yönelik sıkı para politikası hedeflenmiş ve açık finansmana başvurulmaması gereği kabul edilmiştir. Ancak 1964’ün ortalarında ekonomide deflasyonist eğilimler nedeniyle MB kaynakları kullanılarak genişletici para politikası uygulanmıştır. 1970 yılından sonra artan bütçe açıkları ve parasal genişleme enflasyonist baskıyı artırmıştır. 1974 Kıbrıs hareketi ve aynı yıl başlayan petrol fiyatlarındaki artış sonrasında ekonominin girdiği dış ödeme güçlükleri ve ülkenin yoğun ilişki içinde bulunduğu ülkelerdeki ekonomik durgunluk Türkiye’yi borç bunalımına sokmuştur. Ekonomik sorunlara çözüm olarak 1978 ve 1979’da iki istikrar programı uygulanmıştır. 1980- 1989 Dönemi 1970’lerin sonunda sorunlar 1978 ve 1979 istikrar tedbirleriyle çözülemeyince 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri uygulanmıştır. Birçok kurumsal düzenleme yapılmış ve para politikası da önemli ölçüde değişmiştir. 1983 yılında liberalleşme eğilimleri beraberinde sıkı politikalar gevşetilmeye başlanmıştır. 1987 yılında yapılan seçimlerin ardından para politikasında genişleme eğilimi devam etmiştir. MB’nin kamuya kullandığı kredilerde ve para arzında önemli düzeyde artışlar olmuştur. 1990-1999 Dönemi 1990 yılında TCMB ilk kez MB’nin bilançosunu sağlıklı bir yapıya kavuşturmak amacıyla parasal hedeflemeye dayalı bir program uygulamaya başlamıştır. Ancak programdaki parasal hedeflere ulaşılamayınca 1993 yılında kur ayarlamalarına dayalı döviz kuru hedeflemesine geçilmiştir. 1989’dan itibaren ekonomide biriken sorunlar 1994 yılının ilk çeyreğinde finansal kriz yaşanmasına yol açmış ve süreç sonunda 5 Nisan kararları alınmıştır. Ayrıca, 21 Nisan 1994 tarihinde MB Kanununda değişiklik yapılarak Hazinesinin MB kaynaklarını kullanımına sınırlamalar getirilmiştir. 1995 yılı sonunda yapılan erken seçimin yarattığı belirsizlik ortamı 1996 yılında da devam etmiş ve 1998 yılının ikinci yarısından itibaren ekonomi küçülme trendine girmiştir. 1999 yılının seçim yılı olması belirsizliği arttırmıştır. Koalisyon hükümeti ekonomideki kötü gidişi önlemek amacıyla 9 Aralık 1999’da IMF’yle Enflasyonla Mücadele Programı imzalamıştır. Ancak yapısal sorunlar nedeniyle bahsedilen program başarıya ulaşamamıştır. 2000 ve Sonrası Ocak 2000–Şubat 2001 dönemi: 2000 yılında uygulamaya başlanan istikrar programı başlangıcında para ve kur politikası uygulamaları ile bütçe hedeflerinde başarılı sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak öngörülen yapısal değişimin istenilen seviyede gerçekleşmeyince ekonomide güven kaybı başlamış ve döviz kuruna dayalı istikrar programı sonlandırılmıştır. 2002-2005 Örtük enflasyon dönemi: 14 Nisan 2001’de uygulamaya konulan GEGP ile para ve maliye politikalarında yeni düzenlemelere gidilmesi önerilmiştir. Bu kapsamda MB’nin temel amacının fiyat istikrarını sağlamak olduğu belirlenmiş ve bankaya araç bağımsızlığı verilmiştir. Bu değişiklik, enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesinde önemli bir adım olmuştur. Enflasyonla mücadelede önemli kazanımlar elde edilmiş; yapısal reform ve düzenlemeler sonucunda para ve maliye politikaları başarıyla uygulanmıştır. 2006’dan günümüze açık enflasyon hedeflemesi dönemi: 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. 2005 yılında Türk lirasından altı sıfır atılmış ve Yeni Türk Lirasına geçilmiştir. 2006 ve 2007 yıllarında enerji, emtia, işlenmemiş gıda ve altın

fiyatlarındaki artışlardır nedeniyle gerçekleşen enflasyon hedeflenenden yüksek olmuştur. 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı erken seçimi, maliye politikasında gevşeme eğilimlerine neden olmuş ve enerji ve gıda fiyatlarında görülen artışlar ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. 2008 yılında, ABD’de başlayan küresel mali kriz belirsizlikleri daha da artırmış; döviz kuru, faiz oranları ve Türkiye’nin kredi riskinde oynaklıklar ortaya çıkmıştır. 2008’in son çeyreğinden itibaren toplam talepteki sert daralma ve emtia fiyatlarındaki hızlı düşme enflasyon oranlarının hızla gerilemesine neden olmuştur. TCMB, Kasım 2008’de parasal genişleme sürecini başlatmıştır. 2008-2009 yıllarındaki küresel finansal kriz ardında TCMB, 2006 yılından beri uyguladığı enflasyon hedeflemesi rejimini, fiyat istikrarından ödün vermeden finansal istikrara da katkı yapacak şekilde yeniden tasarlayarak yeni bir para politikası çerçevesi geliştirmiştir. 2009’da enflasyonun hedefin altında kalma ihtimali nedeniyle TCMB, politika faizinde indirim gitmiş ve enflasyon hedeflemesi uygulayan merkez bankaları arasında en fazla faiz indirimi uygulayan banka olmuştur. TCMB 2011 yılında fiyat ve finansal istikrarı sağlamaya yönelik kısa vadeli faiz oranları ile birlikte gecelik borç alma ve verme faiz oranları ve zorunlu karşılık oranları birlikte kullanılmıştır. Ayrıca sermaye hareketlerindeki aşırı oynaklığın finansal istikrar üzerindeki etkilerini sınırlamak amacıyla ROM bir politika aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. TCMB, 2011 yılından itibaren uyguladığı para politikası uygulamalarına 2017 yılına kadar devam etmiştir. COVID-19 salgını nedeniyle genişleyici politikalar uygulamaya başlamıştır. Ancak TCMB için enflasyon hedeflemesi temel para politikası rejimidir ve finansal istikrar da gözetilecektir.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE UYGULANAN BORÇLANMA POLİTİKALARI

1929 Büyük Buhranından sonra ekonomi alanında yaşanan dönüşüm ve Keynesyen politikalar neticesinde devlet borçlanması olağanüstü durumlarda başvuru bir uygulama olmaktan çıkmış ve olağan bir maliye politikası aracı olmuştur. Her ekonomi gibi Türkiye’de iç ve dış borç kullanmıştır. Kamu borçları özellikle son yıllarda enflasyon, büyüme, istihdam, gelir dağılımı gibi makro ekonomik değişkenler üzerinde belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Cumhuriyetten günümüze ekonomi ve siyasi alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak iç ve dış borçlanma tercihlerinde de değişimler olmuştur. 1980 Öncesi Borçlanma Politikaları 1980 öncesi kamu borçlarının gelişimi dört alt döneme ayrılarak değerlendirilebilir. 1923-1939 dönemi Liberal politikaların tercih edildiği 1923-1928 döneminde, bütçe denkliliği esas alınmış, bütçe açığı ve bundan kaynaklanan iç ve dış borçlanmadan kaçınılmıştır. İlimli devletçilik ilkesinin benimsendiği 1930’lu yıllarda sanayileşme ve iktisadi kalkınmanın finansmanı amacıyla iç borçlanmaya başvurulmuştur. Bu dönemde iç borçlanmanın ilk örneği 1933 yılında yapılan 12 milyon liralık Ergani istikrazıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde ekonomik kalkınma amacıyla 1930 yılında ABD’den 10 milyar dolar tutarında ilk dış borçlanma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Türkiye, 1933 yılında alacaklı devletlerle Osmanlı’dan kalan borçların ödenmesine ilişkin Paris Anlaşmasını imzalamıştır. Bu dönemde dış borçlanmanın bir nedeni de kamulaştırma uygulamalarıdır. 1940-1945 savaş yılları dönemi Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’na girme olasılığına karşı uyguladığı politikalar nedeniyle savunma harcamaları artmış ve denk bütçe politikasından taviz verilmiştir. Bütçe gelirleri ile harcamalar karşılanamayınca Hükümet iç borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde dış borçlarda artmış ancak rezervlerin güçlü yapısı nedeniyle sorun olarak değerlendirilmemiştir. 1946-1960 savaş sonrası dönem II. Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda özel sektör daha fazla teşvik edilmiş ve dış borçlanmaya yönelim başlamıştır. Yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi ve tarıma dayalı iktisadi büyüme stratejisinin benimsenmesi şeklinde radikal dönüşümler yaşanmıştır. Siyasal alanda çok partili demokratik sisteme geçilmesi ile yeni bir dönem başlamıştır. Bütçe açıklarının kapatılması için her yıl piyasadan borçlanılmış ve Merkez Bankası kaynaklarına sıkça başvurulmuştur. ABD’nin Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinin artırması sonucu Türkiye’de dış borçlarının büyük bir bölümünü ABD’den almaya başlamıştır. 1946 ABD’den 10 milyon dolar borç alınmış, bunu takiben Truman Doktrini ve Marshall yardım planları çerçevesinde ekonomiye fon girişi sağlanmıştır. 1947’de IMF’den ilk defa 5 milyon dolarlık kredi kullanılmıştır. 1950-1960 dönemi, dış borçların artmasında liberalleşme politikaları ve dışa bağımlılık sürecinin başlaması belirleyici olmuştur. 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren ödemeler dengesi açıklarındaki artışlar borçlanmayı artırmıştır. Türkiye 1958 yılında IMF güdümünde bir istikrar programı uygulamayı kabul etmiştir. 1961-1979 dönemi 1960’lı yıllarda kalkınmanın desteklenmesi, Kıbrıs Barış Harekatı’nın yarattığı savunma harcamalarının karşılanması ve bütçe açıklarının finansmanının sağlanması için iç borçlanmaya sıklıkla başvurulmuştur. Borçlanma daha çok Merkez Bankası ve banka kaynaklarından zorunlu borçlanmalar şeklindedir. Planlı dönemde dış kaynak ihtiyacının önemli bir kısmı konsorsiyumlar aracılığıyla karşılanmıştır. 1967 yılında döviz sıkışıklığını gidermek amacıyla dövize çevrilebilir mevduat uygulaması getirilmiştir. Ancak özel kredi niteliğindeki bu hesapların, kur garantisi nedeniyle Hazineye maliyeti yüksek olmuş ve vade sonlarında geri ödenemediğinden kamu yönetimi için itibar azaltıcı olmuştur. Dönemin sonlarında Türkiye borç bunalımına düşmüş ve IMF gözetiminde 1978 ve 1979 yıllarında iki istikrar programı uygulanmıştır. Ancak program hükümet değişikliği nedeniyle başarılı olamamıştır. 1980 Sonrası Borçlanma Politikaları 1980 sonrasında yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler sonucunda borç göstergelerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. İç borçlanma politikası 1980’den günümüze iç borçların gelişimi üç alt dönemde incelenmiştir. 1980-1989 dönemi 1980 ihtilali sonucunda askeri yönetimin iş başına gelmesi ile iç borçlarda yavaşlama olmuştur. 1983 yılında Özal iktidarı ile, dünyada artan liberalleşme eğilimleri Türkiye’de de başlamıştır. Bu dönemde, sürekli bütçe açıkları, bütçe açıklarının finansmanının dış borçlanma ve Merkez Bankası kaynakları yerine daha çok iç borçlanma ile karşılanma politikası, enflasyon ve enflasyona bağlı olarak oluşan yüksek faiz nedeniyle iç borçlanma maliyetinin giderek yükselmesi iç borcu artıran faktörlerdendir. 1980-1989 döneminde toplam iç borçların tarihsel olarak en düşük değeri 1980 yılında gerçekleşmiş ve kamu açıklarının finansmanında hızlı bir iç borçlanma süreci yaşanmıştır. Devlet tahvilleri, hazine bonoları, MB’den alınan kısa vadeli avans ve konsolide borçların toplamından oluşan

iç borç stoku bu dönemde sürekli artış göstermiştir. İç borç yükü ortalama %13.9 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1990-1999 dönemi 1989'dan itibaren kamu finansman açıklarının ve reel faiz oranlarının yükselmesi, iç ve dış borç stokunu arttırmıştır. Kamu kesimi gelir-gider dengesini kurmak, devletin borçlanma ihtiyacını gidermek amacıyla 5 Nisan 1994 istikrar tedbirleri alınmıştır. Ayrıca özelleştirme yasası çıkarılmış ve zarar eden KİT'lerin satılarak bütçe üzerindeki yüklerinin azaltılarak iç ve dış borç gereksiniminin azaltılması planlanmıştır. 1990-1999 döneminde iç borç stoku dönem boyunca artmış ancak stok içinde 1997 yılında itibaren konsolide borçlar ve 1998 yılından itibaren avansın payı sıfırlanmıştır. İç borç stokunun vadesi uzamış ve iç borç yükü ortalama %14.8 olmuştur. 2000 ve sonrası dönem 2000'li yıllara girerken Türkiye ekonomisi kamu gelirleri açısından en zayıf olduğu dönemlerden birini yaşamış ve yüksek reel faiz kamu kesimi borçlanma gereğini artırarak borç-faiz döngüsünün yaşanmasına neden olmuştur. 1998 Rusya Krizi ve 1999 Brezilya Krizi ardından 17 Ağustos depremi iç borç stokunu artıran önemli nedenlerdendir. Bu gelişmelerin sonucunda 1999 yılı haziran ayında IMF ile Yakın İzleme Anlaşması imzalanmış ve 2000-2002 dönemi için temel makro politikalar belirlenmiştir. Ancak istikrar tedbirleri Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ile tam olarak uygulama alanı bulamamıştır. Bu nedenle 14 Nisan 2001 tarihinde güçlü ekonomiye geçiş programı açıklanmıştır. Programla mali disiplin sağlanarak borç yükünün hafifletilmesi amaçlanmış ve maliye politikasının en önemli unsuru olarak faiz dışı fazla göstergesi benimsenmiştir. 2000-2009 döneminde iç borç stoku artmış ancak alınan tedbirlerle stok içinde tahvilin payı artarken bonolarınki azalmıştır. İç borç yükü ortalama %34.8'e yükselmiştir. Güçlü finansal akımlar, iyileşen güven ortamı ve destekleyici para ve maliye politikaları sayesinde 2010 yılından sonra GSYH artmış ve böylece iç borç yükü 2019 yılına kadar azalma eğilimine girmiştir. 2017 yılında kamunun artan harcamaları ve uygulanan geçici tedbirler sonucunda artan bütçe açığının finansmanı büyük ölçüde iç borçlanmayla sağlanmıştır. 2019 Aralık ayında başlayan COVID-19 salgını nedeniyle yatırım, istihdam ve büyümeyi desteklemek için alınan ekonomik tedbirlerin bütçe üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. 2010-2020 döneminde özellikle 2002 yılından sonra uygulanan istikrar tedbirleri ve alınan önlemlerin makro göstergelerdeki olumlu seyir borç göstergelerinde yansımış ve borç stokunun vadesi uzamıştır. Tahvil cinsinden borçlarda ılımlı artış trendi 2018 yılına kadar devam etmiştir. Ancak 2019 ve 2020 yıllarında özellikle Covid-19 salgınının yarattığı olumsuz koşullar nedeniyle borç göstergelerinde artış yaşanmıştır. İç borç yükü ortalama %21.1 olmuştur. Dış borçlanma politikası 1980 sonrası dış borç gelişmeleri üç alt dönemde incelenebilir. 1980-1989 dönemi 24 Ocak 1980 ekonomik önlemler paketi ile fiyat istikrarını sağlamak, döviz dar boğazı ve dış borç tıkanıklığını aşmak üzere çok önemli kararlar alınmıştır. Bu amaçla yapılan en önemli yenilik, ihracatın teşvik edilerek Türk ekonomisinin dışa açılmasıdır. Ayrıca turizm ve işçi dövizleri yoluyla döviz sağlayıcı teşvikler uygulamaya konulmuştur. Dış borçlarda değişken faiz uygulanmaya başlanmış ve bu durum dış borç miktarının artmasına neden olmuştur. Ayrıca 1977-1982 döneminde dış borç ödemeleri büyük ölçüde ertelenmiştir. Bu dönemde borç hesaplarında ve gösteriminde yapılan bazı düzenlemeler nedeniyle dış borç stoku artmıştır. 1983 yılından sonra sıkı maliye politikası giderek terk edilmiş ve bütçe açıkları tekrar artmaya başlamıştır. Artan bütçe açıkları iç ve dış borçlanmayla ve MB kredileri ile finanse edilmiştir. Devlet borçlanmasını sürdürebilmek için faizler yüksek belirlenmiş ve bu durum bütçede borç anapara ve faiz ödemelerinin artmasına neden olmuştur. ABD dolarının diğer paralar karşısında giderek değer kaybetmesi dış borçların ABD doları cinsinden artmasına yol açmıştır. 1980-1988 döneminde, 1980 dönüşümü ile dış borç stoku iki kat artmıştır. Kamu sektörü, TCMB ve özel sektör borçlarından oluşan dış borç stoku incelendiğinde her üç kesiminde paylarının arttığı ancak dönem boyunca dış borçlanmanın kamu sektörü ağırlıklı olduğu görülmektedir. Ayrıca dış borç stoku ağırlıklı olarak orta ve uzun vadeli. Ortalama %34.5 dış borç yüküyle Türkiye orta derecede borçlu ülke görünümündedir. 1990-1999 Dönemi 32 Sayılı Karar'ın hazırladığı alt yapı ve yurt içi tasarrufların yetersiz nedeniyle kamu açıklarının finansmanını sağlamak amacıyla sıcak para politikası uygulanmaya başlanmıştır. Dönem boyunca döviz kurlarının enflasyona paralel bazı dönemlerde daha düşük oranlarda artırılması ile ulusal para değer kazanmıştır. Yüksek reel faizlerle borçlanılarak kamu açıklarının finansmanını kolaylaştırmayı amaçlayan bu politika ile hem kamu borçlanması hem de özel kesim borçlanması özendirilmiştir. Uygulanan düşük kur politikası ise dış kaynak maliyetini azaltmıştır. Vergi yapısındaki bozukluk ve kayıt dışı ekonominin varlığı, gerekli finansmanı sağlayacak vergi hasılatının elde edilmesini engellemiştir. Bu nedenle finansman politikası aracı olarak önemli ölçüde dış borçlanma tercih edilmiştir. 1994 yılında ekonomik kriz ortaya çıkmış ve 5 Nisan istikrar tedbirleri alınmıştır. Daraltıcı maliye politikası uygulanmış ve kamu kesimi açıkları ve dış borçlanma gereksinimi azaltılmıştır. Böylece dış borç stoku azalmaya başlamıştır. 1989-1999 döneminde dış borç stoku yükselmiştir. Merkez Bankasından avans kullanımının 2001 yılında tamamen kaldırılması ile Hazine'nin dış piyasaya yönelme eğilimi artmıştır. Ayrıca 1998 yılına kadar dış borç stokunun kamu kesimi ağırlıklı olan yapısı bu yıldan sonra özel kesim ağırlıklı olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Dönemin sonlarına doğru borçların vadesi uzamıştır. Ortalama %32.2 dış borç yükü ile Türkiye orta derecede borçlu ülke görünümünü korumuştur. 2000 ve sonrası dönem 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri Türk ekonomisini de derinden etkilemiş ve 1999 yılının sonuna doğru ekonomi küçülme

dönemine girmiştir. Türkiye'nin ihracat olanakları azalmıştır ve ithalata dayalı büyüme modeli uygulamasına devam edildiğinden büyüme ile dış kaynak gereksinimi arasındaki ilişki devam etmiştir. Ayrıca 1999 yılında, erken seçim ve deprem felaketi nedeniyle bütçe disiplini bozulmuş, ekonomik durgunluk artmıştır. Bu nedenlerle dış borçlanmaya sıklıkla başvurulmuştur. 2000 ve 2001 krizlerini takip eden süreçte uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş programı ile faiz dışı fazla hedefi temelinde kamu mali disiplini sağlamaya yönelik tedbirler alınmış ve kurumsal ve yasal düzenlemelerle yapısal bir iyileşme sağlanmaya çalışılmıştır. 2000-2009 döneminde dış borç stoku artmaya devam etmiş ve 2005 yılı ve sonrasında özel sektörün borç stoku kamu kesimi borç stokunu geçmiştir. Kısa ve orta ve uzun vadeli borçların payında önemli düzeyde artışlar olmuştur. Ortalama %43.3 dış borç yükü ile Türkiye orta derecede borçlu ülke görünümünü korumuştur. 2010-2020 döneminde dış borç stoku 2015, 2018 ve 2019 yılları haricinde artış eğilimi sürdürmüştür. Toplam borç stoku içinde hem kısa hem de orta ve uzun vadeli olanların payında artış eğilimi devam etmiştir. Dış borç yükü ortalaması %47.3'dir. Ancak değer 2020 yılında %60.4 ile 1980 sonrası en yüksek düzeye ulaşmıştır. Türkiye, 2017 yılından sonra çok borçlu ülke kategorisine geçmiştir.

KRİZ TANIMI VE TÜRLERİ

Kriz kavramı, olağan harekette veya süreçte ortaya çıkan olumsuz boyuttaki sapmalar şeklinde ifade edilir. Krizlerin kökeninde gelirin belirli ellerde toplanmasının ve dolayısıyla adaletli dağılımın bozulmasının ve bunun da daha çok sermaye lehine gerçekleşmesinin büyük krizin ve paralelinde büyük savaşların habercisi olacağı ifade edilmektedir. Büyüme skorları açısından üst üste dört çeyrekte negatif skorların ortaya çıkması, yani ekonomik küçülmenin süreklilik arz etmesi kriz olarak tanımlanmaktadır. Buhran ise büyüme skorlarında gözlenen sapmanın 1 yıldan daha uzun süreli bir hal almasıdır. **KLASİKLERDE VE KEYNESYENLERDE KRİZ OLGUSU**

Klasik iktisatçılar ekonomide kriz olgusunun ortaya çıkmayacağını ve olası sapmaların ise uzun vadede kendi kendini gidereceğini ileri sürmüşlerdir. Klasik iktisatçılar sadece friksiyonel (arızı) ve iradi işsizlikleri dikkate almışlar iken, 1929 Bunalımının ile ortaya çıkan işsizlik, Keynes'e göre klasik iktisatçıların öngöremediği gayri iradi işsizliktir. Keynes, talep yetersizliğinin eksik istihdamı doğurduğu ve bu durumun üstesinden gelinmesinin ise talep unsurlarını artırıcı politika uygulanmasını tavsiye etmiştir. Bu noktada sürekli talep daralmasına karşılık genişlemeci politikalar ile talep canlandırmasının sağlanması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Genişlemeci politika önlemleri olarak da Klasiklerin devleti Leviathan olarak gören bakış açısının aksine, genişlemeci maliye ve para politikaları bir araç olarak gündeme gelmiştir. **KRİZ TÜRLERİ**

Tanımı ve buna bağlı olarak ortaya çıktığı noktaya göre kriz türleri tanımlaması yapıldığında; a) reel krizler, b) finansal veya bankacılık krizleri, c) döviz veya ödemeler bilançosu ya da para krizleri, d) borç krizleri ve e) ikiz krizler şeklinde alt açılımlar söz konusudur. Büyüklüğüne göre krizleri ise; a) Küresel krizler, b) Bölgesel krizler, c) Ülkeye özgü kriz şeklinde üçlü ayırma tabii tutmak mümkündür. Bu noktada krizlerde yayılma, bulaşma veya domino etkileri olarak ifade edilen mekanizmanın varlığı dikkat çekmektedir. Bu noktada bir ekonominin dışa bağımlılık oranı (DBO) veya dışa açıklık oranı (DAO) ne kadar yüksekse, o ekonominin ticari ilişki içerisinde olduğu ülkelerde meydana gelen olumsuzluklardan o nispette etkilendiği ifade edilmektedir. 1929 bunalımı ve 2008 krizinden en az yaralı olarak çıkan ekonomilerin ise nispeten dışa kapalı ekonomiler olduğu dikkat çekmektedir.

KRİZ GÖSTERGELERİ

Kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası şeklinde sıralandığında kriz göstergelerinin alacağı değerleri şu şekilde ifade etmek mümkündür: Öncü gösterge: İşsizlik ve Cari açık artış ile Üretimde ani azalışlar, Anlık gösterge: Borsa düşüşü, Kur ve Faiz artışı, Ardıl gösterge: Gelir düşüşü, Enflasyon artışı.

OSMANLIDAN TÜRKİYE'YE KRİZLERİN GEREKÇELERİ

Osmanlı'nın çöküşünde sanayisizliğin en önemli etken olduğu dikkate alınır ve sanayi için de yatırım-sermaye ve yatırım için de tasarruf gerekliliğine dair olgu elimine edilememiştir. Diğer bir ifadeyle Türkiye ekonomisinin en önemli sorunları arasında "tasarruf yetersizliği" yatmış ve bu durum da dış finansmana yönelimle çözümlenme arayışı "döviz yetersizliği" sorunlarına dayalı krizleri sıklıkla tecrübe etmesine yol açmıştır.

TÜRKİYE VE IMF İLİŞKİLERİ

Krizler ve krizlerden çıkış arayışında önemli rol üstlenen "stand-by anlaşmaları" krize düşen ülke ile IMF arasında yapılan bir anlaşmadır. 1947'de kurulan IMF, üye ülkelerin dış ödeme güçlüklerini finanse etmeyi amaçlamakta ve Türkiye de IMF'ye aynı yıl 41. üye olarak katılmıştır. 2021 yılı itibarıyla IMF'nin 189 üyesi bulunmaktadır. Türkiye ile IMF arasında yapılan anlaşmalar içerisinde en fazla kredi kullanılan anlaşma ise 2002'de yapılan 18. anlaşma ile gerçekleştirilmiş ve Türkiye 19,360 milyar dolar kredi kullanımı konusunda anlaşırken bunun 17,990 milyar dolarının kullanımına gitmiştir.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KRİZLER

Türkiye ekonomisinde kriz tanımlaması çoğunlukla ödemeler bilançosu açığının sürdürülemezliğine bağlı olarak ortaya çıkan para veya diğer tanımlamasıyla döviz krizleri şeklinde kendini göstermiştir. Bu kriz tanımlamasında ödemeler bilançosu açıklarının finansmanında yaşanan sorunlar standart reçete olarak ifade edilen devalüasyonlar ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Sabit kur sistemine özgü uygulamalar olarak görülen devalüasyonun esnek kur sisteminde ise kur sıkışmalarına karşı ulusal paranın değerinde önemli oranda düşüşler yaşanması şeklinde yansımaları olmuştur. Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu 1946 yılında yapılmış ve ulusal para ABD doları karşısında 211 kuruştan 280 kuruşa yükseltilmiştir. 1946 devalüasyonu sürecinin kökeninde de Batı Bloğu içerisinde yer alma ve buna bağlı olarak karşılaştırmalı üstünlük yapısına uygun bir şekilde dış ticaret politikası

uygulama hazırlığı yattığı söylenebilir. 1946-1960 arası dönemde uygulanan liberal politikalar Türkiye'nin kuruluşunda temellendirilen bağlantısız ve bağımsız siyasal ve ekonomik politikalar ile taban tabana zıtlık teşkil etmiş ve bu da 1958 devalüasyonu ve devamında 1960 darbesi ile kesintiye uğramıştır. 1960-1980 arası dönemde DPT eliyle Kalkınma Planları uygulamaya konulmuş; ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulanmıştır. Ancak bu stratejinin 1970'lerde ortaya çıkan dışsal etkenlerden petrol şokları ve Kıbrıs Barış Harekatı ile içerideki sağ-sol olayları ile tıkanması, 1970-1980 döneminin mini devalüasyonlar olarak tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. 1980'de 24 Ocak Kararları ile yapısal dönüşüme yönelik Türkiye ekonomisinde bu kez ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsenmiştir. Özellikle ekonomide tam liberalizasyon uygulamaları ile gerek dış ticaret gerek sermaye hareketliliği ve gerekse döviz kurları üzerindeki sınırlayıcı unsurların kaldırılması yoluna gidilmiştir. Bu uygulamalar da 1990'ların başında yenilenmesi gerekliliğine karşılık herhangi bir düzenlemenin yapılamaması ise 1994 krizini tetiklemiştir. 5 Nisan Kararları ile yapısal dönüşüm çabalarının sadece çabadan öteye geçememesi Kasım 2000 Finans ve Şubat 2001 Döviz Krizini tetiklemiştir. 2001 Krizi ile birlikte Türkiye ekonomisinde önemli sayılabacak yasal ve kurumsal düzenlemelere gidilmiş ve ekonomi bunun sağladığı avantajlardan önemli ölçüde yararlanmıştır. Krize karşı önlem olarak alınan yüksek faiz politikaları Türkiye ekonomisinde önemli ölçüde yabancı sermaye gelmesini tetikleyerek dövizin değer kaybına yol açmıştır. Bu dönemde düşük kur ve bunun yol açtığı yüksek ithalatın sağladığı canlanma etkilerinin sınırı şüphesiz artan dış borç stoku olarak yansımaları olmuş ve bu da borcun çevrilebilirliği sorununu doğurmuştur. Özellikle 1980'leri faiz rantı politikalarının 2000'lerde arazi rantına evrildiği bu son süreçte üretken yatırım eksikliği 2013'den itibaren dolar bazlı fert başı gelirden sürekli düşüşleri beraberinde getirmiştir. Mevcut durum dikkate alındığında Türkiye ekonomisinin halihazırda önemli bir yapısal dönüşümün arifesinde bulunduğu ileri sürülebilir. Türkiye ekonomisini dönemsel olarak uygulanan politikaları özet olarak şu şekilde tasnif etmek mümkündür: - 1923-1929 Dönemi, liberal politika uygulamaları - 1930-1946 Dönemi, müdahaleci politika uygulamaları - 1947-1960 Dönemi, liberal politika uygulamaları - 1961-1979 Dönemi, ithal ikamecilik ve dolayısıyla müdahaleci politika uygulamaları - 1980 ve Sonrası Dönem, ihracata yönelik ve dolayısıyla liberal politika uygulamaları.

• TARIMLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Tarım insanlığın ilk ekonomik faaliyetlerindedir. Tarımsal faaliyetler insanların yaşamı için gerekli olan beslenme, giyinme ve barınma gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Dar anlamda tarım, arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yollarıyla bitki, hayvan ve hayvansal ürünler üretilmesi veya bunların üreticileri tarafından işlenip değerlendirilmesi faaliyetlerini içermektedir. Tüm bu faaliyetler çiftçilik olarak isimlendirilir. Geniş anlamda tarım ise, bitkisel ve hayvansal ürünler üretiminin yanı sıra bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından işlenmesi, ormancılık ve balıkçılık faaliyetleri, tarımsal ürünlerin yetiştiricilerince taşınması ve saklanması, mağazalara devredilmeden üreticileri tarafından satılması ile tarım alet ve makinelerinin diğer tarım üreticilerinin üretimle ilgili faaliyetlerinde bir bedel karşılığında kullanıldığını kapsamaktadır. Türkiye’de milli hesaplama açısından geniş anlamda tarım esas alınmaktadır. • Tarım Sektörünün Özellikleri • Tarım sektörü kendine özgü özellikleri vardır. Bu özellikler; tarımsal üretim doğaya ve doğa koşullarına bağlıdır, tarım sektöründe üretim mevsimlerin hareketine bağlıdır, tarım sektöründe işgücü ihtiyacı değişkendir, tarım sektöründe azalan verimler yasası kendini daha çabuk gösterir, tarım sektöründe işletmeler genellikle küçük ölçekli ve dağınık yapılıdır, tarımsal ürünlere yönelik talebin fiyat ve gelir esnekliği düşüktür, tarım sektöründe üretim tekniklerini geliştirebilme olanakları ve tarımda makine kullanımı sınırlıdır, tarımsal üretim canlı varlıkları konu alır, tarımsal üretimde risk ve belirsizlik fazladır şeklinde sıralanabilir. • Tarım Sektörünün Fonksiyonları • Tarım sektörü ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerine çeşitli şekillerde katkıda bulunmaktadır. Tarım sektörü; gıda ihtiyacının karşılanması, diğer sektörlere girdi temini, ihracat ve yarattığı istihdam imkânları açısından büyük bir önem taşımaktadır. Tarım sektörünün başlıca fonksiyonları; insanların gıda ihtiyaçlarını karşılamak, sanayi sektörüne hammadde sağlamak, tarım dışı sektörlerde üretilen mal ve hizmetlere talep oluşturmak, tarım dışı sektörler işgücü sağlamak, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olmak ve çevre sağlığı ve toplumun ruhsal dengesini korumak şeklinde sıralanabilir. • Tarım Sektöründe Fiyat Oluşumu • Tarım ürünlerine yönelik talebin fiyat ve arz esnekliğinin inelastik olması nedeniyle esnek olmayan talep yapısı, üretim miktarında yıldan yıla hatta mevsimlere göre ortaya çıkan değişimler karşısında büyük fiyat dalgalanmalarına sebep olmaktadır. Uzun dönemde ortaya çıkan bu fiyat dalgalanmaları Örumcek Ağı Teoremi (Cobweb Teoremi) yardımı ile açıklanmaktadır. Örumcek Ağı Teoremi; üreticilerin piyasaya sürecekleri arz miktarını bir önceki dönemin fiyatlarına göre belirlemeleri olarak açıklanmaktadır. • Tarımsal ürünlerin arz ve talebinin inelastik olması; küçük bir arz değişimi sonucunda tarımsal ürün fiyatlarında çok büyük dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu durum üretici gelirlerini de değiştirmektedir. Piyasa talep esnekliğinin düşük olduğu ve ürün miktarının arttığı durumda King Kanunu nedeniyle üreticinin geliri azalmaktadır. King Kanunu diğer adıyla Bolluk Paradoksu; tarımsal ürünün bol olduğu yıllarda üretici gelirlerinin düşmesi, ürünün kıt olduğu yıllarda ise gelirin daha yüksek olması durumudur.

• TARIMSAL YAPI VE ÜRETİM

• Tarımsal Arazi ve İşletme Yapısı • Tarımsal üretimde toprak en temel üretim girdisidir. Ekilebilir toprakların büyüklüğü, özelliği ve işletmeler arasında dağılımı tarımsal üretim hacmini ve bileşimini önemli ölçüde etkilemektedir. Türkiye coğrafi konumu, elverişli iklim ve arazi koşulları yönünden tarımsal ürünleri üretmeye uygun bir ülkedir. • Ülkemizde tarım işletmeleri küçük geleneksel aile işletmeleri şeklindedir. İşletme başına düşen arazilerin küçük olmasının yanı sıra çok parçalılık söz konusudur. Küçük ve parçalı işletmelerde verimlilik artışı ve modernizasyonun sağlanması için arazilerin toplulaştırılması önem arz etmektedir. • 2020 TÜİK verilerine göre, Türkiye arazisinin 23,14 milyon hektarı (%29,6’sı) tarımsal arazi (ekilebilir durumda veya bitki ile kaplı), 22,74 milyon hektarı (%29,02’si) orman ve fundalık arazi, 14,6 milyon hektarı (%18,7’si) çayır- mera arazisi ve 17,8 milyon hektarı (%22,68’si) ise diğer arazi (askeri, sanayi ve yerleşim bölgeleri) şeklinde dağılmaktadır. • Tarımsal Üretim • Tarımsal üretim dört ana başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlar; bitkisel üretim (çiftçilik), hayvansal üretim (hayvancılık), orman ürünleri üretimi ve su ürünleri üretimidir. Türkiye’de tarımın üretim yapısı incelendiğinde istihdam oranı, üretim değeri, arazi ve sermaye girdisi kullanımında bitkisel üretimin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Sonra sırasıyla hayvansal üretim, orman ürünleri üretimi ve son olarak su ürünleri üretimi gelmektedir. • Bitkisel üretim, bitkilerin üretimi, hasatı, uygun koşullarda saklanması, işlenip değerlendirilmesi, zararlılardan korunması, pazarlanması ile verimliliğinin artırılmasına yönelik her türlü teknik aşamayı içermektedir.

Hayvansal üretim, canlı hayvanlar ile bu hayvanlardan elde edilen hayvansal ürünlerin üretimini kapsamaktadır.

•TARIMIN EKONOMİ İÇİMDEKİ PAYI

• Tarım sektörünün ekonomideki yeri incelenirken sektörün GSYH'deki, istihdamdaki ve dış ticaretteki yeri incelenerek gelişimin ne yönde olduğu sonucuna ulaşılabilir. • TÜİK verilerine göre, 1980-2020 döneminde tarımın GSYH'deki görece payının sürekli olarak azaldığı görülmektedir. 1980'de tarımsal hâsıla/GSYH oranı %25 iken 1995'de yaklaşık %15'e ve 2005' den sonra ise %10'un altına düşmüştür. Tarımın GSYH'deki nispi payı geçen 40 yılda %25'lerden %7'lere inmiştir. • Türkiye'de ekonomik gelişme sürecinde tarımın istihdamdaki payı 1980- 2020 döneminde %50'lilerden % 17'iler seviyesine gerilemiştir. • 1980'li dönemde tarımsal ürün ihracının dış ticarete önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. 1980 sonrası dönemde dışa açık ve ihracata yönelik dış ticaret ve sanayileşme politikası toplam ticarete önemli bir gelişme kaydetmesine karşılık tarımsal ürün ihracında aynı ölçüde gelişme yaşanmamış tarımsal ürün ihracı giderek azalan bir seyir izlemiştir. Geçen 40 senelik sürede tarımın ihracat içindeki payı yüzde 55'den yüzde 4.3'e kadar düşerken, ithalatın payı yüzde 0.9'dan yüzde 3,8'e çıkmıştır.

• TARIM SEKTÖRÜNÜN BAŞLICA SORUNLARI

• Türkiye'de tarım sektörü hem yapısal hem de finansal nitelikli sorunlarla karşı karşıyadır. Yapısal sorunlar tarımsal işgücünün fazlalığı, arazi yapısı, işletme niteliği ve verimlilikle ilgili sorunlardan oluşmaktadır. Finansal sorunlar ise tarımsal krediler ve destekler, arazi değeri ve sermaye dönüşümü gibi sorunları kapsamaktadır. Türkiye'de tarım sektörünün temel sorunları şu şekilde sıralanabilir; tarımsal üretimde verim ve kalite düşüktür, işletmeler çok parçalı ve küçük ölçeklidir, tarımsal altyapı, girdi ve çevre koşulları yetersizdir, piyasa koşullarına uyum sağlayamamaktadır, maliyetler yüksektir, çiftçi eğitimi ve uygulamaları yetersizdir, tarımsal krediler ve diğer destekler yetersizdir.

• TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI

• Tarım Politikası; Tarımın coğrafi koşullara bağımlı olması nedeniyle belirsizlik ve risk barındırması, ekonomik, sosyal ve stratejik önem taşıması nedeniyle sektörün yapısal değişmeden, girdi ve ürün piyasalarına değin kamu müdahalesi gerekmektedir. Bu kamu müdahale önlemlerine 'tarım politikası' denilmektedir. Tarım politikası, tarımla ilgili ürünlerin üretimi, pazarlanması ve arz ve talebi arasındaki dengesizliğin giderilmesi amacıyla uygulanan politikalardır. • Tarım Sektörünün Desteklenme Nedenleri • Ülkeler, genellikle tarım sektöründe faaliyette bulunan üretici ve tüketicileri fiyat belirsizliklerinden korumak, adil gelir dağılımını gerçekleştirmek, üretimi çeşitlendirmek, tarım ürünlerinin ihracatını teşvik ederek, ülke tarımının dış piyasalardan daha büyük bir pay almasını sağlamak gibi nedenlerle tarım sektörünü desteklerler. • Türkiye'de tarım sektöründe uygulanan destekler; fiyat, gelir ve diğer destekler olmak üzere üç başlıkta ele alınabilir. Fiyat destekleri; tarımsal ürünlerin fiyatları esasına göre yapılan destekler ifade etmektedir. Fiyat istikrarını sağlayarak üretici ve tüketiciyi korumayı amaçlayan ve piyasada serbest piyasa kurallarının işlemlerini sağlamaya yönelik olarak yapılan desteklerdir. Taban fiyat ve tavan fiyat uygulamaları, teşvikler, primler, kota ve tarifeler, vergiler ve ihracat iadeleri bu destekler içerisinde en öne çıkan uygulamalardır. Gelir destekleri; kendi içerisinde dolaylı ve doğrudan gelir desteği olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan gelir desteği; üreticilere üretimi teşvik amacıyla sağlanan destek, teşvik ve primlerdir. Dolaylı gelir desteği; Ürün miktarı ve kalitesini esas alarak yapılan desteklerdir. Bu destekleme türünde devlet belirli zamanlarda vergi indirimi, sermaye bağışları, kredi ve kredi faiz desteği verirken borç faizlerini silebilmektedir. Diğer destekler ise; tarım havzası desteği, eğitim, araştırma- geliştirme, pazarlama, dağıtım gibi destekleri kapsamaktadır. • AB Ortak Tarım Politikası • AB Ortak Tarım Politikası; üye devletlerin tarım politikalarını ekonomik ve siyasi anlamda bütünleştiren "ortak" bir politika olup, 1958 de temelleri atılmıştır. Aynı zamanda birliğin ilk ortak politikası olma özelliğini taşıyan politikadır. Söz konusu politikanın genel amaçları; tarımda teknik gelişmeyi desteklemek ve tarımsal üretimi standartlaştırmak; işgücünün, en uygun şekilde kullanımını sağlayarak tarımsal verimliliği arttırmak; tarımda çalışanların gelirlerini arttırarak tarımsal nüfusa dengeli bir yaşam standardı sağlamak; tarım piyasasında istikrarı sağlamak; ürün arzını güvenlik altına almak; tarım ürünlerinin tüketicilere makul fiyattan ulaşmasını sağlamak şeklinde sıralanabilir. • Ortak Tarım Politikası amaçlarını gerçekleştirirken üç temel ilke benimsemiştir; tek pazar ilkesi, topluluk tercihi ilkesi ve mali dayanışma ilkesidir.

SANAYİ SEKTÖRÜ GENEL BİLGİLER

Sanayi Sektörü Ve Sanayileşme Kavramları Ekonominin temel sektörlerinden biri olan sanayi sektörü, sınai (sanayi) faaliyetleri içermektedir. Sınai faaliyetler, hammaddelerin taşınabilir ve kullanılabilir mamullere dönüştürülmesi olayıdır. Sanayi kavramı, üretim girdilerinden emek ve sermayeyi kullanarak, ham maddeleri işleyip mamul madde haline getirmek, enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan yöntemlerin, araçların ve eylemlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Sanayileşme kavramı ise ülke ekonomisinde ikincil sektörün (sanayi) faaliyet hacminin diğer sektörlerle göre nispi olarak büyümesidir. Sanayileşme kavramı geniş anlamda, yeni üretim tekniklerinin üretime uygulanması, ürün kalitesinin yükseltilmesi, üretimin azalan maliyetlerle gerçekleştirilmesi ile ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve toplumsal alanlarda uğradığı değişiklikleri içerir. Sanayi devrimi İngiltere’de 1776 yılında James Whatt’ın buhar makinesini icat edip üretim sürecinde kullanmasıyla başlamıştır. Kömür ve buhar kuvvetine dayanan makinalaşma, işbölümünde ihtisaslaşmaya yol açmış ve böylece büyük sanayi devrimi dünya ekonomisinde yerini almıştır. Tarihsel olarak ülkelerinin geçirmiş oldukları sanayi devrimleri dört aşamadan oluşmaktadır: Birinci sanayi devrimi (Sanayi 1.0); 1776’da James Whatt’ın buhar makinasını icat edip üretim sürecinde kullanılması olayı ile başlayıp, 1830’lara kadar devam eden süreyi kapsamaktadır. İkinci sanayi devrimi (Sanayi 2.0); 1870’lerde elektrik enerjinin üretimde kullanılmaya başlaması ve ulaşım ağındaki gelişmelerle ifade edilmektedir. Teknolojik devrim olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü sanayi devrimi (Sanayi 3.0); 1960’ların sonunda elektronik ve bilişim teknolojilerinin gelişmesi ile ortaya çıkmıştır. Dördüncü sanayi devrimi (Sanayi 4.0); 2010 sonrası tam bir dijitalleşme döneminin başlamasıdır. “2. Makine çağı” da denilen sanayi 4.0 çok daha yaygın ve mobil bir internet, daha küçük ve güçlü sensörler, yapay zekâ ile makine öğrenmesi ve üretimin siber-fiziksel sistemlerle yapılması gibi gelişmelerle özdeşleşmektedir. Günümüz gelişmiş ülkelerin ulaştıkları teknolojik düzey Sanayi 4.0 iken, Türkiye’nin Sanayi 2.0 ile Sanayi 3.0 arasında bir yerde olduğu kabul edilmektedir. Sanayi Sektörünün Sınıflandırılması Sanayi sektörü uluslararası sınıflandırma sistemlerinde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler İstatistik Ofisi tarafından geliştirilen ISIC’a göre sanayi sektörü kapsamına, madencilik, imalat sanayi ve elektrik, su, gaz üretim faaliyetleri girmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri tarafından ISIC sınıflamasından türetilen ve üye ülkelerde zorunlu olarak kullanılan ekonomik faaliyet sınıflaması NACE’e göre ise sanayi sektörü benzer şekilde madencilik ve taş ocakçılığı, imalat ile elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme faaliyetlerinden oluşmaktadır. Türkiye ekonomisinde sanayi sektörü sınıflandırmasında TÜİK, NACE Rev.2 sınıflandırma sistemini temel almaktadır. Türkiye’de genel sanayi sektörü içinde imalat sanayi en önemli ve dinamik alt sektördür. Üretilen katma değer ve istihdam hacmi bakımından en büyük paya sahiptir. Sanayi sektörü denilince genellikle imalat sanayi anlaşılmaktadır. İmalat sanayinde benzer malı üreten işletmeler topluluğuna sanayi dalı denmekte ve her malın üretimi için farklı bir sanayi dalından söz edilmektedir. Türkiye’de imalat sanayi malları kullanım amaçlarına göre; tüketim malları, üretim (ara) malları ve yatırım malları olarak üçe ayrılmış ve her biri kendi içinde alt sanayi dallarına bölünmüştür. Sanayileşme Stratejileri Sanayileşme stratejisi, sanayileşme amacını gerçekleştirmek için izlenen modellerdir. Sanayileşmede iki önemli strateji vardır. Biri ithal ikamesi, diğeri ihracata dayalı sanayileşme modelidir. İthal ikameci sanayileşme strateji, toplam iç talebin hacmi ve bileşimi değişmeden, ithal talebinin azalmasıyla sonuçlanan sanayileşmedir. İhracata dayalı sanayileşme stratejisinde ise, ülkenin iç üretim için kullanabileceği kaynaklar, etkili bir şekilde ihracat üretimine yönlendirilmektedir. Dışa açık, ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malların üretimine daha fazla kaynak ayrılması, bu malların ihracatına teşvikler uygulanmasıdır. Türkiye’de sanayileşme süreci içinde 1980 yılından önce ithal ikameci stratejiler uygulanırken, 1980 sonrasında ihracata dayalı sanayileşme stratejileri uygulanmaya başlanmıştır. **TÜRKİYE’DE SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ**

Türk ekonomisinin Cumhuriyetten günümüze sanayi sektörünün gelişimi belirli dönemler itibariyle incelenebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1932) izlenen temel ekonomi politikası, özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşmektir. Bu hedefle 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de “İzmir İktisat Kongresi” olarak bilinen ancak gerçek mahiyeti “Türkiye İktisat Kongresi” olan kongre gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarına uygulanan politikalar 1930’lu yıllarda değiştirilmiş, ithal ikameci ve korumacı politikalara ağırlık verilmeye başlanılmıştır. Devletçi sanayileşme yıllarında (1933-1950) ise ilke olarak piyasa ekonomisi kuralları uygulanmış, özel kesim korunmuş ve

teşvik edilmiştir. Liberal ekonomi döneminde(1950-1960), devletçilik yerine liberal ekonomi, dışa kapalılık yerine serbest dış ticaret benimsenmiştir. Bu dönem alt yapı yatırımcılığı dönemi olarak bilinmektedir. Önemli karayolları, liman, su ve enerji yatırımları bu dönemde yapılmıştır. Planlı (ithal ikameci sanayileşme) dönem (1960-1980) dış alım yerine yerli üretim (ithal ikamesi) yöntemiyle sanayileşmenin bilinçli bir şekilde uygulamasına dayanmaktadır. Dış alım yerine yerli üretim (ithal ikamesi) yöntemiyle sanayileşmenin bilinçli bir şekilde uygulamasına dayanmaktadır. 1980 sonrası dönem (dışa açık büyüme), (1980-Günümüz), 24 Ocak İstikrar Programı ile ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek, ihracata dönük sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Türkiye’de 1963 yılında başlayan planlı ekonomi döneminden güzümüze (2021) kadar 11 adet kalkınma planı hazırlanmıştır. 1980 sonrası izlenen politikalarla sanayini büyüme hızı %13,9 ile -%7,6 arasında dalgalanma göstermekle beraber sektörde gerçekleşen büyüme hızı diğer sektörlerin üzerinde gerçekleşmiştir.

SANAYİ SEKTÖRÜNÜN EKONOMİ İÇİNDEKİ YERİ

İmalat sanayi; hammaddenin üretim girdileri kullanarak, çeşitli üretim süreçlerine tabi tutulup yarı mamul ve mamule dönüştürülmesi faaliyetlerini kapsamaktadır. İmalat sanayi gerek üretim değeri gerekse istihdam hacmi bakımından sanayi sektörü içerisinde en büyük paya sahip sektördür. Bir ülkenin sanayileşme düzeyi genel olarak imalat sanayinin ekonomideki görece büyüklüğü ile değerlendirilebilir. Bu büyüklükler sırasıyla; GSYH, istihdam, dış ticaret, kapasite kullanım oranı, sabit sermaye yatırımları, yaratılan katma değer ve sanayi üretim endeksidir. İmalat sanayinin GSYH içindeki payı yıllar itibariyle %15 ile %22 arasında değişmekte, son yıllarda GSYH’nın % 20’si civarında bir paya yerleşmiş olduğu görülmektedir. Madencilik çoğunlukla yeraltında bulunan ve insan gereksinimlerinin giderilmesine yarım eden maddelerin elde edilmesi ve pazara sunulabilir duruma getirilmesi için yapılan faaliyetleri kapsamaktadır. Madencilik sektöründe önemli bir yere sahip değildir. 2018 yılı verilerine göre GSYH’deki payı % 1,0 iken, 2019’da bu oran %1,1’e yükselmiştir. Enerji sektörü, birincil enerji kaynakları ile bu kaynaklara bağlı olarak üretilen ikincil kaynakların (elektrik, havagazı, kok kömürü gibi) üretim ve tüketim faaliyetlerini kapsayan alt sektördür. Sanayi sektörünün imalat sanayi alt sektöründen sonra gelen ikinci önemli alt sektörüdür. 2018 yılı verilerine göre GSYH’deki payı % 1,3 iken, 2020’de bu oran %1,8’e yükselmiştir.

SANAYİ SEKTÖRÜNDE YAŞANAN BAŞLICA SORUNLAR

Sanayi sektörünün karşı karşıya kaldığı birçok sorun vardır. Bunlar; tarımın sanayi ile uyumunun yeterince sağlanamaması, rekabet gücünün düşük olması, istihdama yol açmayan bürüme, sanayi üretiminin dışa bağımlı olması, çevreye duyarlı üretim konusunda bilinç eksikliği, yoğun bürokrasi, yatırım ortamındaki belirsizlikler, ar-ge ve buna bağlı yenilikçilikte yeterince ilerleyememe, finansman kaynaklarına ulaşamama, girdi fiyatlarının yüksekliği, düşük ölçekli kapasite, nitelikli işgücü eksikliği, düşük verimlilik, haksız rekabet ortamı oluşturan kayıt dışı istihdam ve kalite bilincindeki eksiklikler şeklinde sıralanabilir.

Günümüze hizmetler sektörü teknolojik değişim ve iletişim alanındaki hızlı gelişmelerle birlikte büyümekte ve çeşitliliği her geçen gün artmaktadır. İletişim, ulaşım, finans, turizm, inşaat ve çevre hizmetlerine kadar uzanan hizmetler sektörü, küresel ekonominin en temel yapıtaşı ve uluslararası ticaretin en dinamik bileşeni haline gelmiştir. Diğer yandan hizmetler sektörünün genişlemesiyle birlikte ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'ları içinde hizmetler sektörünün katma değeri de artmaktadır. Hizmetler sektörünün temel özelliği üretim sonrası ekonomik faaliyetleri kapsamı ve dolayısıyla toplumsal yönlerinin ağırlıkta olmasıdır. Gelişmekte olan bir ülke olması ve hizmet sektörü açısından taşıdığı potansiyel nedeniyle Türkiye'de gerek yurtiçi üretim gerekse uluslararası ticareti açısından hizmet sektörünün payı büyüktür. HİZMET SEKTÖRÜNÜN ÖZELLİKLERİ ve KAPSAMI Hizmet Kavramının Tanımı Ekonomide hizmet kavramı temel olarak yardımcı bir faaliyet eylemi, ulaşım, iletişim, kamu hizmetleri, mal tedariki veya yardımı, konaklama ve boş zaman etkinliklerinin sağlanması olarak tanımlanır. Hizmetlerin özellikleri şunlardır. • Genel anlamda gayri maddi ve görünmezdir. • Genel olarak depolanamazlar. • Genellikle hizmet üreticisi ile tüketicisi birbirine yakın olmalıdır. • Hizmetin fiziksel bir kimliği yoktur ve sahiplenilemez. • Hizmetler hizmet sağlayıcıdan ayırt edilemez. • Tekrarlanamazlar. Hizmet sektörünün özellikle son yıllarda uluslararası ticaret içinde önemi artmasının nedenleri, sınır ötesi hareketliliği gerektirmemesi, hizmet farklılaştırması, uluslararası düzenlemeler ve elektronik ticaretin gelişmesidir. 15 Nisan 1994 tarihinde imzalanan Uruguay Turu Nihai Senedi kapsamında yer alan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), uluslararası hizmet ticaretiyle ilgili ilk çok taraflı anlaşmadır. Türkiye anlaşmayı 25 Şubat 1995'te TBMM'de onaylamıştır. Hizmetler Sektörünün Sınıflandırılması Uluslararası hizmet ticareti açısından standart bir sınıflandırma gereklidir. Bu kapsamda DTÖ'nün sınıflandırması; ticari hizmetler ve profesyonel hizmetler, iletişim hizmetleri, inşaat ve ilgili hizmetler, dağıtım hizmetleri, eğitim hizmetleri, enerji hizmetleri, çevresel hizmetler, finansal hizmetler, sağlık ve sosyal hizmetler, turizm hizmetleri, ulaştırma hizmetleri ve gerçek kişilerin hareketleridir. TÜRKİYE'DE HİZMET SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ 1980 sonrası dönemde hizmetler sektörü katma değerinin GSYH içindeki payı dünya ekonomisiyle paralel olarak önemli boyutta artmıştır. Ayrıca 1980-1990 yılları arasında devlet hizmetlerinin ekonomiye katkısı azalmıştır. Diğer yandan hizmetler sektörünün yatırım stoku içindeki payı da yükselmiştir. Özellikle ulaştırma ve haberleşme, ticaret ve mali hizmetler göreceli olarak hızlı büyümüştür. 2000 yılı sonrası dönemde hizmet sektörü katma değerinin GSYH içindeki payı 2009 yılına kadar artmış ve 2009'da %58,3 olmuştur. Ancak 2008 krizinin etkisiyle hizmetler sektörü bir miktar daralmıştır. 2015 yılında ise %59,7'ye çıkmıştır. Hizmetler sektörü içinde ulusal gelire katkısı en hızlı büyüyen alt sektör ticarettir. Ticaret sektöründeki hızlı büyümenin nedeni ise turizm sektöründeki hızlı gelişmedir. Hizmetler sektöründe dikkate değer gelişme yaşayan diğer alt sektör ise ulaştırma sektörüdür. 2000 yılı sonrasında Türkiye hizmetler sektörü açısından önemli boyutta yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmiştir. Alt sektör bazında 64,1 milyar dolar ile finans ve sigorta sektörü ilk sırayı almaktadır. Türkiye'de Hizmet Sektörünün Sınıflandırılması Uluslararası Para Fonu (IMF) 2009 yılında "Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı" nı yayımlamıştır. Hizmet sektörüne ilişkin istatistikler, uluslararası standartlar getiren "Altıncı El Kitabı" esas alınarak Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından derlenmektedir. Kısaltılmış adıyla "EBOPS" olarak bilinen "Genişletilmiş Ödemeler Dengesi Hizmetler Sınıflaması" şöyledir: Başkasına Ait Fiziksel Girdiler İçin İmalat Hizmetleri, Bakım ve Onarım Hizmetleri, Taşımacılık Hizmetleri, Seyahat Hizmetleri, İnşaat Hizmetleri, Sigorta ve Emeklilik Hizmetleri, Finansal Hizmetler, Fikri Mülkiyet Hakları Kullanım Hizmetleri, Telekomünikasyon, Bilgisayar ve Bilgi Hizmetleri, Diğer İş Hizmetleri, Kişisel, Kültürel ve Eğlence Hizmetleri ve Resmi Hizmetler. Ayrıca TÜİK, Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistik Sınıflaması olan Revize 2 (NACE Rev.2)'yi esas alarak hizmetler sektörünü şöyle sınıflandırmaktadır: Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri; inşaat, toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı; ulaştırma ve depolama; konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri; bilgi ve iletişim; gayrimenkul faaliyetleri; mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler; idari ve destek hizmet faaliyetleri; insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri; kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor; diğer hizmet faaliyetleri. İnşaat Hizmeti İnşaat sektörü emek yoğun ancak nitelikli işgücü gerektirmeyen ve ithalata bağımlılığı düşük bir sektördür. Diğer yandan ileri ve geri bağlantıları güçlü olduğu için sanayi kollarını uyarak üretim ve

istihdam artışına yol açacaktır. 1950'lerden sonra kırsal kesimdeki çözümlenmeyle beraber kentlere doğru yoğun bir iç göç yaşanmış ve hızlı kentleşmeyle beraber inşaat sektörünün önemini artırmıştır. Gelişmekte olan ülkeler için özellikle önemi tartışmasız olan konut yatırımları 1990-2000 yılları arasında ülkemizde olağan üstü hızla artmıştır. Nedenleri özel sermayenin konut yatırımını en güvenilir birikim aracı olarak görmesi, yaşanan hızlı kentleşme süreci ve devletin konut yapımına önem vermesidir. Ulaştırma Hizmeti Gelişmekte olan bir ekonominin pazara açılması, bölgelerarası fiyat farklılıklarının giderek azalması ve üretim faktörlerinin temin edilmesi açısından ulaştırma sektörü önemlidir. Ulaştırma sektörü kara, demiryolu, deniz ve havayolu taşıma faaliyetleri ile tüm ulaştırma hizmetlerine yardımcı faaliyetlerden oluşmaktadır. 1950'li yıllarda karayolları yapımının hız kazandığı, yolcu ve yük taşımacılığında karayolu ulaşımının ön plan çıktığı yıllardır. 1980'li yıllarda otoyol projelerinin başlaması ile beraber karayollarının kalitesi iyileşmiştir. Günümüzde Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM)'nin sorumluluğu altında olan karayolu uzunluğu Ocak 2021 itibariyle toplam 68.633 km'dir. Deniz ve demiryolu taşımacılığında göreceli olarak yetersiz kalmıştır. 2000'li yıllarda sınırlı sayıda büyük şehirlerarasında hızlı tren projeleri uygulansa da raylı ulaşım sistemleri yeterli ölçüde gelişmemiştir. 2010 yılı itibariyle yüksek hızlı tren hattı (250 km/s ve üzeri hız yapılan hatlar) yapımına başlanmıştır. Malların ülkelerarası taşımacılığında deniz taşımacılığı maliyet avantajı sağlamaktadır. Ülkemizde özellikle yük taşımacılığında denizyolu taşımacılığı gün geçtikçe önemli bir yere sahip olmasına karşılık halen yeterli düzeyde değildir. Diğer yandan dünyada denizyolu taşımacılığında konteyner taşımacılığı giderek büyümektedir. Covid-19 nedeniyle 2020 yılında konteyner taşımacılığında daralma yaşansa da 2021 yılının Ocak- Ekim dönemi itibariyle %5,5 artışla yeniden toparlanmaktadır. Türk Havayolları Anonim Ortaklığı uzun bir süre havayolu taşımacılığında tekel konumundayken 1990'lı yıllarda özel havayolu şirketlerine ulaşım hizmeti sunma hakkı verildi. 2001 yılında 4647 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile beraber sivil havacılıkta düzenlemeler yapıldı. Böylece sektörde rekabet ve dolayısıyla istihdam artmış, yurtiçi ve yurtdışı turizmüne önemli bir katkı sağlamıştır. Seyahat Hizmeti DTÖ'nün turizm istatistikleri metodolojisinde yaptığı değişiklikler kapsamında ödemeler dengesi istatistiklerinde turizm kaleminin adı "Seyahat" olarak değiştirilmiştir. Son yıllarda turistik belgeli tesis ve yatak sayısı önemli boyutta artmıştır. Ayrıca turizm sektöründeki altyapı gelişmiş ve sektör büyümüştür. Turizm sektörü öncelikle dış ödemeler dengesine olan net katkısı açısından önemlidir. Ülkemize gelen turist sayısı özellikle 1990 yılından sonra hızlı bir artış yaşamıştır. Diğer bir ifadeyle seyahat sektörü Türkiye'nin her zaman net ihracatçı olduğu yani en güçlü olduğu hizmet sektörüdür. Turizm gelirleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK ve TCMB'nin ortak çalışması kapsamında, TÜİK tarafından yürütülen "Çıkış Yapan Ziyaretçiler Anketi"nden elde edilmektedir. Turizm giderleri ise TÜİK tarafından yürütülen "Vatandaş Giriş Anketi" sonuçlarından elde edilmektedir. Anket yurt dışı ülkeleri ziyaret edip ülkemize giriş yapanların yurt dışındaki harcamalarını belirler. Sağlık ve Eğitim Hizmeti Sağlık ve eğitim hizmetleri işgücünün niteliksel gelişimini destekleyen yönde etki yaratırlar. Ülkemizde 2019 yılı itibariyle yaklaşık 201 milyar dolar olarak gerçekleşen sağlık harcamalarının %78'i devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Eğitim toplumsal yapı içinde bireylerin dikey yükselmesi açısından temel unsurdur. Dolayısıyla eğitim hizmetinin ulaşılabilirliği, niteliği ve sürekliliği önemlidir. Ülkemizde toplam eğitim harcamaları 2011 yılında yaklaşık 77 milyar TL iken 2015 yılında 135 milyara 2019 yılı itibariyle de yaklaşık 259 milyara ulaşmıştır. Eğitim düzeyi bazında ele alındığında en fazla harcama ortaöğretim ve yükseköğretime yapılmaktadır. Haberleşme ve İletişim Hizmeti Haberleşme sektörünün ekonomik büyüme açısından taşıdığı önem nedeniyle 1980 yılına kadar devlet tekelinde sunulmuştur. 1980'li yıllarda haberleşme hizmetlerine çok yüksek oranda sabit sermaye yatırımı yapılmıştır. Özellikle telefon hizmetleri olmak üzere haberleşme hizmetleri dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak özelleştirilmeye başlanmıştır. TÜRK TELEKOM'un satışı, özel radyo ve TV vericilerinin kurulması ve internet ve cep telefonu kullanımının yaygınlaşması önemli gelişmeler arasındadır. 2000 yılındaki 4502 Sayılı Telekomünikasyon Kanunu haberleşme sektörü açısından büyük değişiklikler sunmaktadır. HİZMET SEKTÖRÜNDE E-TİCARET Türkiye hizmet sektörünü serbestleştirerek uluslararası ticarete açan ülkelerden biridir. Uluslararası ticaretteki dönüşüm süreci ve e-ticaretin bu dönüşümdeki payı göz ardı edilemez. 1990'lı yılların ortalarında önce sınırlı sayıda firma ile belirli alanlarda ürünlerin dâhil olduğu e-ticaret, günümüzde birçok sektörü kapsamaktadır. Bunlar arasında konaklama, ulaştırma, medya ve eğlence, eğitim ve sağlık gibi önemli hizmet sektörleri de yer almaktadır. Uluslararası pazarlara hizmet sunumu ve bu pazarlardan hizmet alımı işlemleri hızla büyüyerek ülke ekonomilerinde önemli bir yer edinmektedir. Dolayısıyla ticaret içindeki Türkiye'de e-ticaret, 6563 sayılı Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanunda belirtildiği üzere "fiziki olarak karşı karşıya gelmeksizin, elektronik ortamda gerçekleştirilen çevrimiçi iktisadi ve ticari her türlü faaliyet" şeklinde tanımlanmaktadır. Ülkelerin e-ticaret açısından durumlarını değerlendirmek ve karşılaştırmak amacıyla UNCTAD 2015 yılından buyana B2C (işletmeden tüketiciye) e-ticaret endeksi verilerini yayınlamaktadır. 2020 yılına verilerine göre İsviçre 95,9 endeks değeri ile ilk sıradayken Türkiye ise 68,8 değeriyle 57. sıraya yerleşmiştir. TÜRKİYE'DE HİZMET SEKTÖRÜNÜN GELECEĞİ Sektörel

güven endeksi sektörlerin geleceğine ilişkin beklentiler açısından önemli göstergelerden biridir. Bu kapsamda işyeri eğilim istatistikleri hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörlerine uygulanan aylık eğilim anketleridir. Anketler girişimcilerin girişimleri için mevcut duruma yönelik değerlendirmelerini ve gelecek için beklentilerini ölçmektedir. Sektörel Güven Endeksi 0-200 aralığında değer almakta, endeksin 100'den büyük olması sektörün mevcut ve gelecek döneme ilişkin iyimserliğini, 100'den küçük olması ise kötümserliğini yansıtmaktadır. Ülkemizde inşaat sektörü güven endeksi 2015 yılı sonrasında sürekli olarak hizmet ve perakende ticaret sektörü güven endekslerinin altında değer almıştır. 2020 yılının ortalarında sert bir düşüş yaşayan hizmet sektörü güven endeksi 62'ye kadar inmiş sonra artarak 2021 yılının Eylül ayında 115,6 değerine ulaşmıştır.